

Kugler Nóra

**GYAKORLATOK A
MAGYAR NYELVTAN
FUNKCIONÁLIS SZEMLÉLETŰ
TANÍTÁSÁHOZ**

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Gyakorlatok a magyar nyelvtan funkcionális szemléletű tanításához

Bölcsészet- és Művészetpedagógiai Tananyagok 12.

Kugler Nóra

**Gyakorlatok
a magyar nyelvten
funkcionális szemléletű
tanításához**

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Budapest, 2015

Bölcsészet- és Művészetpedagógiai Tananyagok 12.

Sorozatszerkesztők:
Antalné Szabó Ágnes
Major Éva

Szerkesztő:
Tóth Etelka

Lektor:
Domonkosi Ágnes

Technikai munkatárs:
Tóth Etelka

Borítótervező:
Dobos Gábor

A kiadvány a TÁMOP 4.1.2.B.2-13/1-2013-0007 számú, „Országos koordinációval a pedagógusképzés megújításáért” című pályázat támogatásával készült.

ISSN 2416-1950 (online)
ISSN 2416-1780 (nyomtatott)
ISBN 978-963-284-667-5

© ELTE, 2015
Minden jog fenntartva: Eötvös Loránd Tudományegyetem

Online kiadás

Tartalom

Bevezető.....	9
Jelmagyarázat.....	10
A forrásokról és a nyelvi adatok kezeléséről.....	10
A nyelvi ikonikusság, a nyelv metaforikussága.....	12
1. Hogyan értjük meg az alábbi metaforikus kifejezéseket?	14
2. Metaforák és fogalmi keretek.....	15
3. Metaforák azonosítása szövegben	16
4. Metafora és téma	18
5. Bentlét – kintlét	18
6. Metafora nélkül	18
7. Átfésülés.....	18
8. A tapasztalat és a nyelvi reprezentáció szerkezete	19
9. Narratív séma	22
10. Tagmondatsorrend.....	23
11. Konceptuális közelség, szemantikai relevancia.....	23
12. Figyelemirányítás és „hatókör”	25
13. Feltűnő helyek	25
14. Szintaktikai homonímia?.....	26
15. A kohézió ikonikussága.....	27
16. A relatív hosszúsághoz kapcsolódó funkciók.....	28
17. Napi rutin – Labdák	29
18. Alaki jelöletlenség és jelöltség.....	29
19. Napi rutin – Információmennyiség, kidolgozottság	31
20. Antiikonikusan.....	32
21. Összetett fogalmiság – összetett szerkezet?	32

22. Napi rutin – Székek	33
23. A jelöltség és a mondattípusok 1.	33
24. A jelöltség és a mondattípusok 2.	35
25. Mondatmintázatok.....	35
26. Polaritásbeli egyezés és különbözős	36
27. Gyakoriság	36
28. Motívumkeresés	37
29. Jelöltség-visszafordulás?.....	37
30. Motiváltság újraelemzéssel.....	37
31. Laikus (v. nép-)etimológia?	38
 A nyelvi tevékenység perspektivikus jellege, a nyelv indexikussága	 39
1. Világ- és nyelvismeret	41
2. Referenciapontok	42
3. Nézőpontoszerkezet.....	42
4. Deixis	43
5. Útbaigazítás	44
6. Kép – esemény	44
7. Komplex mátrix – aktív zóna	44
8. Deiktikus mozaik	45
9. Deiktikus kivetítés.....	45
10. Szaliencia.....	45
11. Állatnevek	46
12. Szerepek	46
13. Barkochba.....	46
14. Szórendi ösvény.....	47
15. A feltűnő meg nem mutató, az elhallgatás	48
16. Testben levés, a világ testiesülése.....	48
17. Figyelemáthelyezés.....	50
18. Metonímia mutatóba.....	51

Rendszerszerű összefüggések, a nyelv szimbolikus természete és hálózatisága	52
1. A <i>hoz</i> ige jelentései	54
2. A tárgyas viszony	55
3. Konstrukciók	56
4. Erődinamika	57
5. Műveltetés	57
6. A tárgymanipulációtól a szemantikai kifakulásig	59
7. Konstrukciós változatosság	61
8. Helyváltató mozgás	62
9. Kiterjesztés	62
10. Valamit valamilyenre	62
11. A <i>fel-V-te magát N-ig/-be</i> konstrukció	62
12. Az eszköz és kiterjesztése	63
13. Határoló	63
14. Helyünk az időben	64
15. Jellemzők gyűjtögetése	64
16. Szövegminták	65
17. Vegyületek	72
18. Analógia és/vagy vegyülés	72
19. Napi rutin – Egyetemi/iskolai folyosó	72
20. A jelzők sorrendje	73
21. Verzatil viszonyok	73
22. Pragmatizálódó kérdő konstrukciók	74
23. Fonológiai fúzió	75
24. Produktív?	75
25. Új jelentések	76
26. Feltételesen?	76
27. Improduktív képző termékeny mintázatban	76

Bevezető

A tankönyv a leendő magyartanárok számára kínál olyan nyelvtani-jelentéstani gyakorlatokat, amelyek megoldása egyrészt saját élményhez juttat a funkcionális nyelvszemlélet érvényesítésében, másrészt mintát ad a felkínált módszerek alkalmazásához, és ösztönöz a tanultak kreatív felhasználására, a tananyag adaptálására és továbbfejlesztésére az iskolai gyakorlatban.

A feladatsorok három szerkezeti egységbe vannak rendezve: A nyelvi ikonikusság, a nyelv metaforikussága; A nyelvi tevékenység perspektivikus jellege, a nyelv indexikussága; Rendszerszerű összefüggések, a nyelv szimbolikus természete és hálózatisága. A három fejezet három nyelvi – illetve általánosabban: mentális – műveletcsoportot állít a figyelem középpontjába: az **ikonikusság** keretén belül az analóg feldolgozással összefüggő műveleteket; az **indexikussághoz** kapcsolódóan a diskurzus szituációjába és folyamatába való beágyazottság jelenségét és az ezzel összefüggő perspektíválást, valamint általában a megértett viszonyokon, a kategóriák érintkezésén alapuló műveleteket; harmadikként pedig – a **szimbolikusságot** forma és funkció konvencionálódott összekapcsolódásaként értelmezve – a nyelvi kifejezések létrejöttével és konvencionálódásával kapcsolatos műveleteket.

A nyelvi kifejezés összetett szerkezet, létrejöttében és alkalmazásában mind az ikon-, mind az index-, mind a szimbólumtípusú jelek sajátosságai azonosíthatók. A tananyagban ezért hivatkozás történik a pierce-i jeltipológiára és annak a nyelvi kifejezésre való alkalmazására, de nem azért, mintha a tárgyalás szemiotikai alapú volna, hanem azért, mert ez a jeltipológia erősen leegyszerűsített formában vált részévé a nyelvtanoktatási kánonnak. Ez ahhoz a szimplifikáló definícióhoz vezetett, hogy a nyelvi jel szimbólumtípusú jel, amelynek fő jellemzője az, hogy önkényes. Az összeállított gyakorlatokon keresztül azonban feltárul, hogy a nyelvi jel konvencionálódott, de nem önkényes, hanem motivált. Motivált egyfelől a beszélő ember kognitív működése (a nyelv biológiai beágyazottsága), másrészt társas viselkedése (a nyelv társas beágyazottsága) révén. A funkcionalitás elve a gyakorlókönyvben elsődlegesen a nyelvi tevékenység motiváltságának az előtérbe helyezésével valósul meg.

A tankönyv rövid szakmai összefoglalókat ad a feladatok nyelvészeti háttérének a megismeréséhez, illetve azért, hogy segítse a már megszerzett ismeretek előhívását, újrendezését. A fejezet-cím alatt megadott szakirodalom az egész téma megértését segítő olvasmány. Az elméleti részekben felhasznált szakirodalmat továbbvezető olvasmányként ajánlja a szerző. Az iskolai alkalmazást módszertani megjegyzések segítik. Terjedelmi korlátok miatt nincs mindenütt tantárgy-pedagógiai megjegyzés, csak azoknál a gyakorlatoknál, amelyeknél a szerző ezt feltétlenül szükségesnek tartotta. A tankönyv nem tartalmazza a gyakorlatok megoldását, mivel a feladatok általában nem a szerző által előzetesen elgondolt helyes válasz megtalálását célozzák, inkább ráirányítják a figyelmet bizonyos jelenségekre. A feladatok a megoldás szempontjából tehát inkább nyitottak, a felvetett kérdésekre többféle jó válasz is elképzelhető.

A tankönyv értelmező megjegyzései a funkcionális kognitív nyelvészet elméletére épülnek. A háttérfeltevésekkel kapcsolatban a leggyakrabban idézett két mű Tolcsvai Nagy Gábor Bevezetés a kognitív nyelvészetbe (Tolcsvai Nagy 2013; előzménye Tolcsvai Nagy 2010) és Tátrai Szilárd Bevezetés a pragmatikába című munkája (Tátrai 2011), ezek adják az értelmezések legközvetlenebb kontextusát. A funkcionális nyelvészet körébe tartozó elméletekről áttekintést ad Ladányi

Mária és Tolcsvai Nagy Gábor munkája (Ladányi – Tolcsvai Nagy 2008). A funkcionális kognitív nyelvészet tantárgy-pedagógiai szakirodalmából a Vančo Ildikó szerkesztette Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia című szöveggyűjtemény ad értékes válogatást (Vančo 2014).

A szerző ezúton fejezi ki köszönetét az ELTE BTK azon hallgatóinak, akik ennek a tankönyvnek az elődjét (a „tanfüzetet”) használták a közös munka során. Ők megértésükkel és kritikájukkal, hol örömmel, hol bosszankodásukkal hozzájárultak ennek a változatnak a létrejöttéhez.

📖 Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor (2008): Funkcionális nyelvészet. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó. 17–58.

Tolcsvai Nagy Gábor (2010): Kognitív szemantika. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.

Tátrai Szilárd (2011): Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Vančo Ildikó szerk. (2014): Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

Jelmagyarázat

- ① tömör tárgytudományos információ
- Ⓟ tömör tantárgy-pedagógiai információ
- 📖 olvasmány (ajánlott olvasmány, felhasznált szakirodalom)
- 🌐 internetes hivatkozás, internetes forrás

dőlt betű – nyelvi adat vagy adaton belüli kiemelés

KISKAPITÁLIS – fogalom

nagybetű a morfémben – alternálódó rész a morfémben belül (pl. *-bAn*)

kettőspont (nem tapadó az adatok között) – összevetés

V – ige

N – főnév

~ – alakváltozat

→ (nyíl) – folyamat (pl. jelentésváltozás)

A forrásokról és a nyelvi adatok kezeléséről

Az idézőjelek nélküli nyelvi kifejezés „laboranyag”. Az idézett nyelvi adat után forrásmegjelölés található. A sorozat szerkesztési elveinek megfelelően néhány adatban a személyek, intézmények stb. megnevezése helyett csak a nyelvi formát tükröző sematikus megjelölés olvasható (például napjaink közszerelőinek neve helyett [Személynév]).

A tananyagban felhasznált források:

BNYGY = Beszélt nyelvi gyűjtemény (ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, közreadó: Keszler Borbála)

Kivi = Korpusz az inferencialitás vizsgálatához (Kugler 2015)

MNSZ = Magyar nemzeti szövegtár (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>)

A Google keresőprogrammal nyert adat után (Google) hivatkozás olvasható, csak akkor található pontos forrásmegjelölés, ha az adat a mondatnál összetettebb és/vagy nagyobb terjedelmű nyelvi kifejezés.

A nyelvi adatok eredeti helyesírással szerepelnek.

 Kugler Nóra (2015): Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

A nyelvi ikonikusság, a nyelv metaforikussága

📖 Kövecses Zoltán (2009): Versengő metaforaelméletek? „Ez a sebész egy hentes” Magyar Nyelv 105: 271–80. Magyar Nyelv. http://www.c3.hu/~magyarnyelv/09-3/kovecses_093.pdf; MTA I. Nyelv és Irodalomtudományok Osztálya. Előadások tára. http://mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/KovecsesZ_doktoriea_2009.pdf (2015. 08. 01.)

Ⓟ

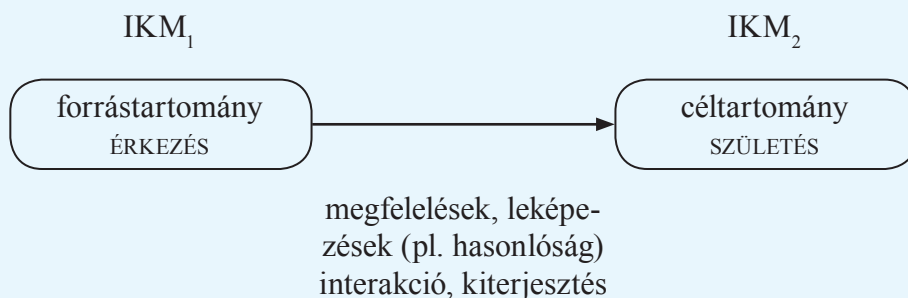
A fenti olvasmány egy példa több modellben elvégzett elemzésén keresztül képet ad a kurrens metaforaelemzési eljárásokról, ezáltal érzékelteti, hogy melyiknek mi az erőssége, gyengéje.

Az alábbiakban két kognitív metaforamodell vázlatos bemutatása olvasható. Mind az olvasmány, mind a tárgy tudományos információ azt a célt szolgálja, hogy a tanár az egyetemi tanulmányok ideje alatt kialakítsa saját modelljét, elemzési eljárását, amelyet az iskolai gyakorlatban alkalmazni fog (illetve továbbfejleszt vagy épp elvet, újabbat keres vagy fejleszt ki stb.). A modellnek a tanítás során nem kell explicitté válnia, de megléte feltétele annak, hogy a tanár ne ötletszerűen, hanem módszeresen vezesse be a diákokat a metaforikus jelentésképzés jelenségével való foglalkozásba. A metaforikus konstruálás a nyelvi kreativitás egyik lényeges megnyilvánulási formája. A metaforikus jelentésképzés alapja az elme analóg működése, a metaforák elemzésén keresztül tehát az ember mentális működéséről is többet tudhatnak meg a diákok. Az analóg viszonyok felismerésében szerzett rutin hozzájárulhat a manipulatív célú metaforikus konstruálás könnyebb felismeréséhez (pl. termékeknek és szolgáltatásoknak a reklámozásában a társas forrástartomány, például CSALÁD, BARÁT alkalmazása esetén) és a nyelvi tudatosság nagyobb fokának eléréséhez.

ⓘ

A) A fogalmi metafora meghatározása, a Lakoff–Johnson-féle metaforamodell

A fogalmi metafora „egy fogalmi tartománynak egy másik fogalmi tartomány terminusaival történő megértése” (Lakoff–Johnson alapján Kövecses 1998: 20). Példa: a SZÜLETÉS eseményének megértése az ÉRKEZÉS fogalmi tartományán (idealizált kognitív modelljén, IKM-jén) keresztül (1. ábra).

1. ábra

A SZÜLETÉS eseményének megértése

A tartományok közötti megfelelések rendszerét (a teljesség igénye nélkül) az 1. táblázat szemlélteti:

1. táblázat
A tartományok közötti megfelelések rendszere

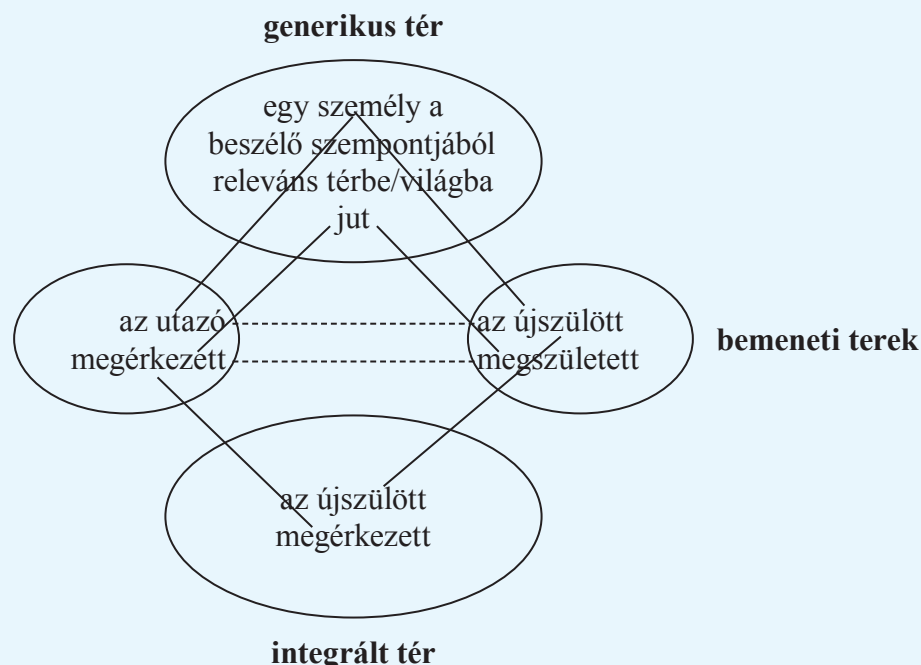
Forrás: ÉRKEZÉS	Cél: SZÜLETÉS
utazó	újszülött
útvonal	a születés folyamata (a méhből a külvilágra)
úti cél	önálló fizikai lét elszakadva az anya testétől
kiindulópont, ott eltöltött idő, a megérkezés elvárt ideje	a fogamzástól eltelt idő, a születés várt ideje
a végpont vagy a folyamat van profilban	az eredmény vagy a folyamat van profilban

A metafora fajtái

- szerkezeti metafora (pl. a fent elemzett metaforikus kifejezés is): a tartományok között leképezések, megfelelések vannak, a két tartomány szerkezete között is analóg viszony konstruálódik meg
- ontológiai metafora: a céltartományt egy általános kategórián keresztül konceptualizáljuk; sokszor képi sémára épül (pl. TARTÁLY); fogalmi metaforák alapja lehet
- orientációs metafora: a forrástartomány térbeli tájékozódás, irány (vertikális, horizontális), távolság stb.

B) A hálózati modell a mentális terek elmélete alapján

- a mentális tér „konceptuális csomag” (Fauconnier–Turner 1998: 137), az adott megértési folyamatban jön létre
- a bemeneti tartományokból integráció révén képezzük a jelentést
- a generikus tér tartalmazza a bemeneti tartományok közös sematikus elemeit
- a blend a 4., integrált tér
- az integráció egy speciális esete, ha forrás- és céltartományok a bemeneti tartományok

2. ábra

Hálózati modell a mentális terek elmélete alapján

📖 Fauconnier, Gilles – Turner, Mark (1998): Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22/2. 133–87.

Kövecses Zoltán (2005): *A metafora*. Budapest: Typotex Kiadó. 19–28.

Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–94., 173–192.

Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó. 208–232.

Ⓟ

A továbbiakban olyan gyakorlatok következnek, amelyek a metaforikus konstruálás bizonyos aspektusaira irányítják a figyelmet. Módszertanilag kiemelendő a kognitív metaforaelméletnek az a hozadéka, hogy a metafora nem (csak) költői kép, amellyel az átlagtól eltérő, művészi adottsággal rendelkező személyek élnek esztétikai-poétikai minőségek létrehozásában, hanem a metafora a mindennapi nyelvi tevékenység része is. Az 1. gyakorlat ezért hétköznapi kifejezéseken figyelteti meg a metaforikus konstruálást.

Ugyanakkor módszertani szempontból sok előnye van annak is, ha szépirodalmi szövegekben ismernek rá a diákok a metaforikus konstruálás példáira, mivel a poétikai funkciójú metaforikus kifejezések feldolgozása általában nagyobb erőfeszítést kíván meg az értelmezőtől, mint a már konvencionálódott, hétköznapi metaforikus kifejezéseké, amelyek esetében a konstruálási mód észrevétlen szokott maradni, vagy legalábbis kevésbé válik reflexió tárgyává. A poétikai funkciójú metaforák esetében a tartományok közötti távolság általában nagyobb, az analóg viszony felismerése kevésbé begyakorlott (lehet szokatlan, teljesen új is), az értelmező számára tehát ezek a metaforák feltűnőbbek, mint a hétköznapiak.

Mindkét útvonal járható tehát (a hétköznapiától a művészi felé; a művésztől a hétköznapi felé). Azt érdemes szem előtt tartani, hogy a modellnek megfelelően a poétikai célú és a hétköznapi eljárás lényegi azonosságát fel tudjuk ismertetni, és az eltérő alkalmazási módok közötti különbséget ne a kategóriák különbségével magyarázzuk, hanem a kétféle konstruálásban a tulajdonságok skálánszerűen eltérő jellemzőivel írjuk le.

1. Hogyan értjük meg az alábbi metaforikus kifejezéseket?

Milyen viszonyt jelölnek az esetragok az (1)–(4) példákban, illetve az igeikötők az (5)-ben? A zárójelbe tett kifejezések nem metaforikusak.

(1) (nekimegy a falnak); délnek megy; orvosnak megy

(2) (az asztalon); a plafonon; télen, szerdán; csúnyán ír

(3) jól eligazodik a viselkedésén

(4) (a teremben vár); decemberben történt; nagy gondban van; sírt örömében

(5) (felmegy : lemegy); felgyorsul : lelassul; felépül : lebetegszik; felértékel : leértékel, lebecsül

Van-e olyan metaforikus viszony, amelyik alapvetőnek tűnik más viszonyokhoz képest?

Ⓟ

A 2. gyakorlat esetében (és általában a metaforikus kifejezés iskolai feldolgozása során) jól alkalmazható a csoportmunka. Az alábbiakban erre vonatkozó példa olvasható 3 csoport (A, B, C) heterogén munkájára történő javaslattal.

A 2. a) példáit felhasználva elképzelhető olyan feldolgozás, hogy az A) csoport mozgósítja a tudását a TÖRTÉNETMONDÁS-sal kapcsolatban (a diákok leírják mindent, ami a történet elbeszélésével kapcsolatban eszükbe jut; szerencsés, ha ezt megelőzte már olyan gyakorlat, amelyben a diákok felvázolták idealizált kognitív modellként vagy fogalmi keretként valamely kifejezés fogalmi „oldalát”). A B) csoport ugyanezt teszi a SZÖVÉS-sel kapcsolatban, majd a két csoport összeveti a két mentális modellt, és törekszik arra, hogy analógiákat mutasson ki a két folyamat (a SZÖVÉS és a TÖRTÉNETMONDÁS) között. Ezeket az analóg viszonyokat megfelelésekként ábrázolhatnák is a diákok. Ebből majd azt lehet látni, hogy a két fogalmi szerkezetben (idealizált kognitív modellben) sok olyan információ is van, amely az alábbi metaforikus kifejezések megértésében nem játszik szerepet, tehát a fogalmi tartományok belső szerveződése nem homogén, és az elemek nem egyformán lényegesek egy bizonyos metaforikus konstruálás és általában az adott kifejezés egy-egy példányának a megértése szempontjából. Ez a megfigyelés a fogalmi metafora modelljének a kritikájához is elvezethet.

Érdemes megkérdezni a csoportokat, hogy melyik tartomány kidolgozása tűnik könnyebbnek a számukra. Ebből ahhoz a megfigyeléshez lehet eljutni, hogy képileg gazdagabb kidolgozást tudtak adni a SZÖVÉS fogalmi tartományához, míg a TÖRTÉNETMONDÁS absztraktabb folyamat, képileg közvetlenül kevésbé jól megragadható. A megfigyelés hozzájárulhat ahhoz, hogy különbséget tegyünk forrás- és céltartomány között, és megfigyeljük ezek tipikus jellemzőit a KONKRÉT – ELVONT skála mentén.

A C) csoport megkapja a metaforikus kifejezéseket, és arra a kérdésre keresi a választ, hogyan értjük meg, illetve hogyan jöhetnek létre ezek a kifejezések. Nekik fel kell ismerniük az analóg viszonyt a két folyamat között, tehát az integrációt megértve kell kibontaniuk a feltehető bemeneteket és a köztük lévő megfeleléseket, az integrációhoz vezető műveleteket. Várható, hogy a C) csoportban a bemeneti tartományok kevésbé lesznek kidolgozva, mint az A) és a B) csoport munkájában, mivel ők a bemeneti tartományokat már az integráció felől közelítik meg, és arra összpontosítanak, ami a megértés szempontjából releváns, nem általánosságban a két bemeneti IKM-re. A C) csoport tartományai tehát közelebb fognak állni az adott megértési folyamatban létrejövő „konceptuális csomag”-okhoz (de természetesen ezek sem azonosíthatók a tényleges megértési folyamatban megképződő mentális terekkel).

2. Metaforák és fogalmi keretek

Mutassa be az alábbi kifejezéscsoportok megértésében szerepet játszó mentális terek vagy konceptuális tartományok interakcióját valamelyik (szabadon megválasztható) metaforamodellben!

- az esemény számai mintha összegabalyodtak volna; gondosan fűzte össze a mondatait; nem hagyott elvarratlan szálakat; „Az élet ezek után egy roppant ironikus forgatókönyv alapján szötte a Manhunt történetének fonalát.” (Google)
- ez valahogy kiesett a fejéből; feledésbe merült; nehezen tudom felidézni; megpróbálta a felszínre hozni a rég elfeledett képeket
- veszi a lapot/az adást; Fogod [agyilag]?; jól megragadta a lényegét; most rátapintottál a lényegre; mit vettél ki a szavaiból?

📖 Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó. 217–223.

3. Metaforák azonosítása szövegben

Az alábbi szövegrészeket metaforáit azonosítjuk és elemezzük. Az első művelet az azonosítás, ennek feltétele a metaforák felismerése. A második művelet a metaforák elemzése. Elemzési szempontok (az elemzési szempontokat Tolcsvai Nagy Gábor állította össze 2010-ben az ELTE BTK Funkcionális nyelvészeti diákműhelye számára):

- a) Milyen fogalmi metaforák vannak az egyes kifejezések mögött?
- b) Milyen jellegű a kapcsolat az egyes forrás- és céltartományok között, hogyan variálódik a szemantikai távolság közöttük? (Paraméterek: nagy távolság, szokatlan kapcsolat – teljesen megszokott, közeli kapcsolat – a kettő között skaláris változatok)
- c) Mennyire feltűnőek az egyes metaforikus kifejezések, mennyire megszokottak vagy szokatlanok? (Paraméterek: egyáltalán nem feltűnő, kissé, közepesen, erősen, nagyon erősen feltűnő)
- d) Meddig terjed ki egy-egy metaforikus kifejezés morfoszintaktikailag (hol vannak a határai)? Hogyan épülnek be az egyes metaforikus kifejezések a mondat szerkezetébe?
- e) Összefüggnek-e szemantikailag és szövegtanilag az egyes metaforikus kifejezések?

(1) „A has univerzum a test központjában. Éppen ezt a hosszú ideig prózainak tartott testrészszünet és hozzá tartozó bélrendszerünket uralja egy »második agy«. Az emésztőrendszert százmillió idegsejt veszi körül, több, mint amennyi a gerincvelőben található. Ez a »bélidegrendszernek« nevezett fonat egyre több tudóst foglalkoztat. A koponyában található agy ellenpárját látják benne. Ugyanis a »hasi agy« idegi információhordozó anyagokat termel, és reagál a pszichét befolyásoló szerekre is. Autonóm módon dolgozik, és sokkal több jelet küld a koponyában lévő agynak, mint amennyit onnan fogad. Megbetegedhet és kialakulhatnak saját neurózisai. Érez, gondolkodik és emlékszik, segítségével ösztönös módon »hasraütésszerűen« dönthetünk.” (Hania Luczak [2008]: Jelek testünk közepéből. *Geo* 2008/2: 25.)

(2) „A nyugati gazdaság elárasztotta az embereket az anyagi javak tömegével, a boldogságkutatások (happiness research) azonban egyértelműen bizonyítják, hogy az emberek boldogságát nem az anyagi javak nagysága, hanem az interperszonális kapcsolatok gazdagsága határozza meg. Nem a dolgok, hanem az emberek teszik az embereket boldoggá.

A globálissá vált fogyasztói kapitalizmus alapjában roppantotta meg a Föld természeti ökoszisztémáit. A klímaváltozás, a tengerszint emelkedése, a biodiverzitás drámai csökkenése mind azt mutatja, az emberiség jelenlegi termelési és fogyasztási szintjének drasztikus csökkentésére van szükség. Mai életvitelünk ökológiai hatása, ökológiai lábnyomunk olyan nagy, hogy nem egy, hanem két-három Földre lenne szükségünk. [...]

A buddhizmus azért jelent kihívást a nyugati gondolkodás – és benne a közgazdaságtan – számára, mert az én-t a nyugati felfogással ellentétesen határozza meg. A buddhizmus ugyanis tagadja az állandó, változatlan én létezését.¹ A modern idegtudomány támogatni látszik az én illuzórikus voltát állító buddhista megközelítést. Ez a nem lokalizálható, nem szubsztantív én úgy működik, mint egyfajta virtuális interface.” (Zsolnai László [2008]: A buddhista közgazdaságtan kísértése. *IPM* 2008/4: 29.)

¹ A nyugati közgazdasági gondolkodás és az 'én' összefüggésének megértéséhez hivatkozni kell Thomas Shelling Nobel-díjas amerikai közgazdászra, aki a közgazdaságtant (economics) az önzés tudományaként határozta meg („ego-nomics”). (*IPM* 2008/4: 29.)

(3) „Biztonsági előírások

A készülék üzembehelyezése előtt, kérjük ellenőrizze, hogy az adattáblán feltüntetett üzemi feszültség megegyezik-e az üzemeltetés helyén lévő hálózati feszültség értékével.

A varrógép hálózati csatlakozóját minden esetben ki kell húzni a dugaszolóaljzatból.

Gondosan ügyeljen a csatlakozóvezeték épségére.

Hiányos vagy törött burkolattal a varrógépet használni tilos!

Meghibásodás esetén csak szakember (szerviz) végezhet javítást a készüléken.

Tartozékok

Toldalékasztalka. A gépet »beágyazva« szállítják. Ezáltal megnagyobbodik a munkafelület, és megkönnyítik a varrást.

Az asztalka eltávolítása. Húzza ezt a részt balra, a nyíl irányába, és a gép szabadkaros modellé változik. A nehezen hozzáférhető helyek, mint a mandzsetták, ujjak, nadrágszárak stb. a szabadkaron könnyen varrhatóvá válnak. A zsebek felvarrása, a ruhák, kabátok steppelése többé nem jelent problémát.” (Toyota otthon. Használati utasítás Modell 4070, Ismét egy lépéssel előrébb – Toyota)

(4) „Siketes Rómeó és Júlia az Instantban

A tegnapi előadás a klasszikus történet újraértelmezése volt abban a tekintetben, hogy a családok közötti ellentét alapja nem évszázadokon keresztül húzódik, hanem az az oka, hogy Rómeó és Júlia (akik szerepük szerint is mindketten siketek) elütően más szülöktől származnak: Júlia szülei hallók, Rómeó felmenői pedig siketek. Érdekessége volt az előadásnak az is, hogy a színpadon játszó szinte összes színész siket volt, a halló szereplők beszédét egy siket narrátor folyamatosan jelelte. A szerep szerint halló személyeket (pl. Júlia szüleit) játszó siketek magyar hangjai viszont halló színészek voltak. Jó kis kavardás, mi? Dehát az egész mű egy hatalmas kavardás, ezért a tragédia is. No meg azért, mert Lőrinc pap – téreő hiányában – nem tud SMS-t küldeni Rómeónak, így tájékoztatva őt arról, hogy Júlia egy napra halottnak fog látszódni, de ez csak a katasztrófa forduló zseniális terv része.” (http://eselytamikulasnak.blog.hu/2008/12/03/siketes_kultura_az_instantban)

(5) „A generatív fordulat gyökeresen megváltoztatta a nyelvelmélet tárgyát, kutatási kérdéseit és módszertanát. [...]

[A] generatív nyelvelmélet tárgya az egyén nyelvi képessége, mely lehetővé teszi, hogy az ember a) bizonyos mennyiségű nyelvi input hatására kiépítse anyanyelvének mentális grammatikáját; b) anyanyelvén minden lehetséges mondatot létre tudjon hozni és értelmezni tudjon, köztük korábban sohasem hallott mondatokat is; c) minden anyanyelvén megformált mondatról meg tudja ítélni annak helyességét vagy helytelenségét.

A generatív nyelvelmélet célja az egyén nyelvi képességének modellálása. Az egyén nyelvi képességének modellje maga a generatív grammatika. A generatív grammatika azon elveknek, megszorításoknak és szabályoknak a rendszere, melyek meghatározzák, hogyan kell egy nyelv szókincséből az adott nyelv minden lehetséges, jól formált mondatát, és csakis azokat, generálni, azaz megszerkeszteni, kiejteni és értelmezni. [...] A generatív nyelvelmélet egyik alaptétele, hogy az ember nyelvi képessége genetikailag meghatározott adottság; már születésünkör is birtokában vagyunk. Az anyanyelv-elsajátítás – a szókincs elsajátításán túl – nem más, mint e velünk született mentális képződmény, az úgynevezett univerzális grammatika aktiválása, valamint az univerzális grammatikában nyitva

hagyott alternatívák közötti választás. [...] Abból, hogy a generatív nyelvelmélet tárgya nem a külső nyelv, a nyelv mint társadalmi képződmény, hanem a belső nyelv, az egyén mentális képessége, az következik, hogy a generatív nyelvészet nem bölcsészettudomány, hanem az elme kutatásának egyik részterülete, kognitív tudomány, a természettudományok egyik ága.” (É. Kiss Katalin [2009]: A 80 éves Noam Chomsky és a chomskyánus nyelvészeti forradalom. Magyar Nyelv 105/1. 1–8. <http://www.c3.hu/~magarynyelv/09-1/ekiss.pdf> [2015. 08. 01.]

4. Metafora és téma

Írjon öt mondatot a SZEMÉLYES SZABADSÁG vagy az EGÉSZSÉG mibenlétéről, értelmezéséről!

- Milyen metaforikus kifejezéseket használt?
- Melyek voltak a leggyakoribb forrástartományok?
- Volt-e a forrástartományok között kapcsolat?
- Hány konceptuális tartomány szolgált a választott fogalom eléréséhez? Mivel magyarázza a forrástartományok mennyiségét?

5. Bentlét – kintlét

Gyűjtsön példákat...

- olyan a fizikai térre vonatkozó nyelvi kifejezésekre, amelyek a BENT és a KINT tartományokat képviselik;
- a szociális térben a BENT és a KINT tartományokat képviselő metaforákra!
- Figyelje meg, hogy a BENT és a KINT melyik pólust képviseli, a pozitívat vagy a negatívát? Különítse el azokat a példákat is, amelyekben véleménye szerint nem releváns az értékjelentés!
- Keressen magyarázatot a jelölt viszony és az értékjelentés összefüggésére, a metaforikus kiterjesztés motiváltságára!

 Szilágyi N. Sándor (1996): Hogyan teremtsünk világot? Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.

6. Metafora nélkül

Írjon két mondatban elbeszélés- vagy leírásrészletet úgy, hogy nem használ metaforákat! Ha sikerült, állapítsa meg, mi jellemzi az alkotott szövegrészletet (tematikusan, jelentéstani-grammatikai szempontból)!

7. Átfésülés

Mutassa be az alábbi adatban szereplő *átfésül* metaforikus kifejezést mint blendet! Alkalmazza a hálózati modellt!

- (5) „A tűzszerezsek átfésülték az egész Parlamentet, de bombát nem találtak.” (Google)

8. A tapasztalat és a nyelvi reprezentáció szerkezete

- a) Írjon egy-egy mondatot az 1. vagy a 2. képen látható dolgok térbeli viszonyáról! Adjon magyarázatot arra, hogy miért épp ilyen leírás készült a dolgok helyzetéről!
- b) Merre tartanak a lovasok? (3. kép)
🌐 Molly Stone alak-alap (figure-ground) grafikája. <http://arts126b.blogspot.hu/2011/02/figureground-molly-stone.html> (2015. 08. 01.)
- c) Mi az itt látható, ún. ambigram szövege? (4. kép)
🌐 Nikita Prokhorov ambigramja. <https://www.flickr.com/photos/14588353@N07/2846610148> (2015. 08. 01.)

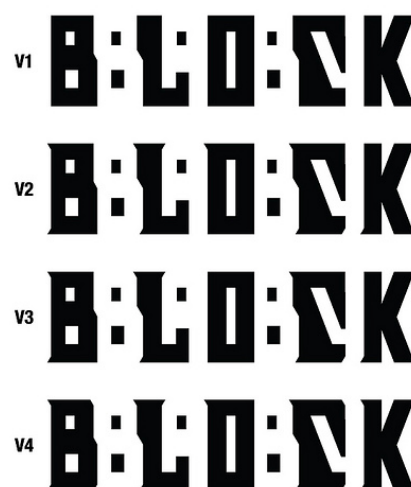
1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

A fenti (8.) és az informáló részeket követő további gyakorlatok a nyelvi ikonikusság jelenségének megértéséhez vezetnek el.

Az észlelésben alapvető szerepet játszik az **egészleges feldolgozás**: az egész elsődleges a részekhez képest, tehát a kerékpár azonosítása az egész kerékpárra jellemző alak felismerése alapján történik, nem az alkatrészek, illetve az azokat felépítő formák (egyenes és hajlított csövek stb.) apró részleteiből épül ki, fokról fokra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a részek feldolgozatlanok maradnak, hanem csak azt, hogy nem azok az elsődlegesek a tárgyfelismerésben.

Az egészlegesség mellett az észlelésnek arra a sajátosságára is felfigyelhetünk, hogy **az alakfelismerés mindig előtér-háttér viszonyokban történik**, tehát nem a környezetükből izolált tárgyakat dolgozunk fel önmagukban. Még izolálás esetén is feltételeznénk valamiféle háttérrel (például fehér falat, drapériát stb.), amihez képest a megfigyelt tárgy az előtérben áll. A vizuális észlelésben négy dimenzió van szerepe abban, hogy dolgokat észrevegyünk, a háttértől elkülönítsünk: a mintázatnak, a színnek, a mélységnek és a mozgás érzékelésének (Sekuler–Blake 2004: 277). Az érzékszervekkel felvett információ tehát nem önmagában „értelmes”, hanem az észlelő következtetési folyamatai révén nyer értelmet (Eysenck–Keane 1997: 94kk.).

A harmadik lényeges jellemző, amelyre reflektálhatunk (például a 8. gyakorlat kapcsán): a **sémákba rendeződő világról való tudás** (a tudáskeret és a forgatókönyv, vö. Tolcsvai Nagy 2013: 151–158). Tudjuk például, hogy a kerékpár és az autó közlekedési eszközök, normál működésük része az, hogy mozgásra képesek, és azt a célt szolgálják, hogy a segítségükkel gyorsabban és kényelmesebben jussunk el célunkhoz, mintha gyalog tennénk meg az utat. Ehhez a funkcióhoz meghatározott, tipikus forma és szerkezet tartozik, amely időben-térben-közösségenként eltérő lehet. Az érzéki tapasztalat feldolgozása tehát nemcsak ingervezérelt, hanem tudásvezérelt folyamat is (vö. Sekuler–Blake 2004: 491).

A gyakorlatok elvégzésével azt ismer(tet)hetjük fel, hogy a világ feldolgozási módja, a tapasztalat „szerkezete” hatással van arra, ahogy a tapasztalatról nyelvi kifejezésekkel beszámolunk.

Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. (1997 [1990]): Kognitív pszichológia. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Sekuler, Robert – Blake, Randolph (2004): Észlelés. Budapest: Osiris Kiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.

Az ikon mint jeltípus (Peirce 1975 [1932])

„Az ikon olyan jel, mely az általa jelölt tárgyra pusztán saját jellemzőivel utal. [...] Bármely minőség, létező egyed vagy törvény valaminek az ikonja, ha hasonlít arra a valamire és annak jeleként szokás használni” (Peirce 1975: 29). A „törvény” itt azt jelenti, hogy „[nem egy tárgy, hanem] általános típus, amelynek közmegegyezés szerint jelentése van” (Peirce 1975: 28).

„Az ikon olyan jel, mely magán viseli azt a jegyet, amely jelentést ad neki, még akkor is, ha tárgy nem létezik – mint például a mértani vonalat helyettesítő ceruzavonás esetében” (Peirce 1975: 38).

Az ikon típusai Peirce-nél (Smith 2006)

- imágó (típusú jel): érzékelésen alapuló hasonlóság, a tárgy valamilyen minőségét reprezentálja a jel (kép, pl. zebra; hang, pl. hangutánzó kifejezések; tapintás, pl. Braille-írás; illat/szag, íz)
- diagram: a tárgy szerkezetével mutat hasonlóságot; hozzáadott értelem, amely vizuálisan „olvasható le”

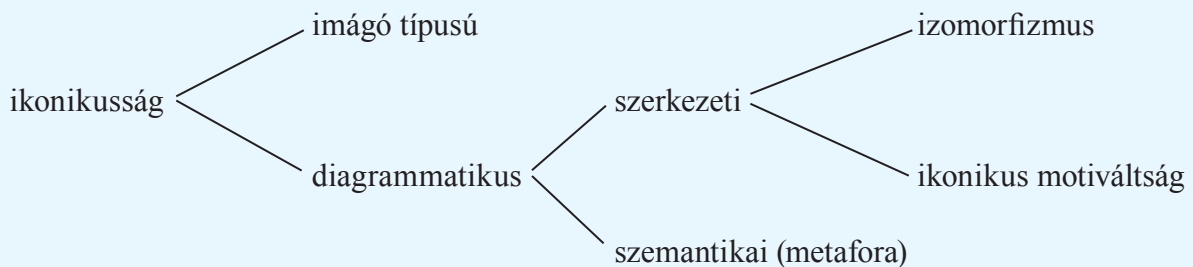
- metafora: egy dolgot egy másik tükrében („fényében”, l. *in light of another*) látni, egy másikon keresztül megérteni

Az ikon tágabb értelmezése, a nyelvi ikonikusság jelensége

Tágabb értelmezés: hasonlóság egyfelől a nyelvi kifejezések, másfelől a fogalmak között, nyelvi és kognitív struktúrák között; az imágó típusú ikonikusságnál a nyelvre kiterjedtebben érvényes az ún. diagrammatikus ikonikusság (diagrammatic iconicity), a megfelelés a komplex jelek szerkezete és a konceptualizált tartalom között

- a nyelv szerkezete valamilyen módon reflektál a tapasztalat szerkezetére (Croft 2003: 102; Kövecses–Benczes 2010: 197)
- az ikon a legtermészetesebb jel (mert az ikonikus viszonyt a legegyszerűbb feldolgozni) (Dressler 1995)
- a legegyszerűbb azt feldolgozni, ha a kód izomorf a tapasztalattal (Givón 1985)

Az ikonikusság fajtáit az alábbi diagram (3. ábra) foglalja össze (Pusch 2001).

3. ábra
Az ikonikusság fajtái

A diagrammatikus ikonikusság fajtái

- Szerkezeti ikonikusság
  - izomorfizmus: a forma és a tartalom tagonkénti kapcsolata (Haiman 1980: 515–516; Tolcsvai Nagy 2013: 236);
    - ♦ szűkebben értelmezett izomorfizmus: „egy jelentés egy forma” – ellentétes tendencia a homonímiával és a szinonímiával; a szintaktikai izomorfizmus szemben áll a szintaktikai „homonímiával” és az ebből fakadó többértelműséggel
    - ♦ tágabban értelmezett izomorfizmus: nincs forma / nyelvi kifejezés nélküli jelentés, nincs forma / nyelvi kifejezés jelentés nélkül; például az alany tipikusan ágens és topik (de nincs egy-egyértelmű megfelelés: az alany lehet más tematikus szerepű, lehet a célszerkezet része, és más mondatrész is lehet tematikus szerepe szerint ágens, lehet topik a diskurzus szerveződésében, de mind az alany mint mondatrész, mind a topik a diskurzus szerveződésében, mind a jelenet szereplőinek viszonya kifejeződik valamilyen formában, ha ezeket a funkciókat értelmezni tudjuk);
  - ikonikus motiváltság: a szerkezet közvetlenül reflektál a jelentésre (szekvenciális ikonikusság, közelség : távolság, kohézió)
- Szemantikai ikonikusság
  - metaforikus ikonikusság, leképezések/interakció a tartományok között

- 📖 Croft, William (2003²): Typology and universals. Cambridge: Cambridge University Textbooks.
- Dressler, Wolfgang U. (1995): Wealth and poverty of functional analyses, with special reference to functional deficiencies. In: Millar, Sharon – Mey, Jacob (eds.): Form and function in language. (Proceedings of the First Rasmus Rask Colloquium, Odense Inuversity, November 1992) Odense: Odense University Press. 11–39.
- Givón, Talmy (1985): Iconicity, isomorphism and non-arbitrary coding in syntax. In: Haiman, John (ed.): Iconicity in Syntax. Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24–6, 1983. (Typological Studies in Language, 6.) Amsterdam–Philadelphia: Benjamins.187–219.
- Haiman, John (1980): The iconicity of grammar: Isomorphism and motivation. Language 56. 515–40.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010): Kognitív nyelvészet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Peirce, C. S. (1975): A jelek felosztása. In: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): A jel tudománya. Budapest: Gondolat Kiadó. 19–41.
- Pusch, Claus D. (2001): Ikonizität. In: Haspelmath, M. – König, E. – Oesterreich, W. – Raibles, W. (eds.): Language typology and language universals. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 20.1. Berlin–New York: Walter de Gruyter. 369–384. <http://www.romanistik.uni-freiburg.de/pusch/Download/ikonizitaet.pdf> (2015. 08. 01.)
- Smith, Sue (2006) Peircean diagrammatical iconicity in/of charts. http://www.ic.arizona.edu/ic/snsmith/DiagIconOfChartsSueSmith_7-10-06.pdf (2010. 07. 01.)
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó. 208–232.

9. Narratív séma

Írjon egy rövid történetet az 5. kép alapján!

5. kép

Pármunkában vessék össze és beszéljék meg, hogyan rendezték el a történet részeseményeit, az egyes jeleneteket!

- 📖 Tátrai Szilárd (2011): Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 172–175.

10. Tagmondatsorrend

Milyen viszonyt reprezentál a tagmondatok sorrendje?

- (1) Leállítottam a gépet, és mindent áramtalanítottam. (*Mindent áramtalanítottam, és leállítottam a gépet.)
- (2) „Jöttem, láttam, itt ragadtam.” (Google [1]) (Vö. *Jöttem, láttam, győztem.*, illetve a szállóigét parafrázáló filmcímeket.)
- (3) „Mondd meg az igazat, leértékelik a valutádat.” (Google [2])
- (4) „Nagyon jó elmenni és még jobb visszajönni.” (Google [3])

🌐 Google (1) <https://hu-hu.facebook.com/pages/J%C3%B6ttem-l%C3%A1ttam-itt-ragadtam-Ez-a-Face-book/1015014386550106> (2015. 08. 01.)

Google (2) http://www.hocipo.hu/content/view/2914_smuzewitz_ilona_mar_nem_gorog_tovabb (2015. 08. 01.)

Google (3) <http://www.origo.hu/filmklub/blog/interju/exkluziv/20071026-kamondi-zoltan-joinnen-elmenni-es-meg-jobb-visszajonni.html> (2015. 08. 01.)

A konceptuális közelség paraméterei (Pusch 2001):

- a dolgok fizikai egységet alkotnak, a fogalmi tartományok szemantikailag is összekapcsolódnak
- a dolgok kölcsönösen hatással vannak egymásra
- a dolgok ténylegesen elválaszthatatlanok
- a dolgok percepciós egységet alkotnak.

11. Konceptuális közelség, szemantikai relevancia

Tárja fel a grammatikai közelség, illetve távolság és a konceptuális közelség mértékének a viszonyát (l. a fenti a paramétereket, valamint Bybee 1985-ben megjelent munkáját)!

Több példában a nagyobb közelség a kohézió nagyobb fokával is összefügg.

- a) *bőr-e : bőr-je; fi-a : fiú-ja; lev-e : lé-je, töv-e : tő-je*
- b) Értelmezze a magyar szóalak tipikus morfémaszerkezeti sorrendjét, a toldalékok közelségét:távolságát a tőhöz képest! Az alábbi szóalakok elemzésére építheti a megfigyelést. Bővítheti a példákat újabb szóalakokkal.
  - (1) élesztgetném, felépíttethették, érintkezzenek
  - (2) (az) igazságtalanságáért, (a) barátaimékkal, állványzatokat
  - (3) legbátrabban, kedvesebbik, bátortalanul
  - (4) készülnöm (kell)
  - (5) .....
- c) *a répa leve : répalé; a cseresznye magja : cseresznyemag*
- d) *édes és bús : édes-bús; boldog és szomorú : boldog-szomorú*

e) *fésüli Y-t: fésüli magát: fésülködik*

f) tegezés (2. személy): magázás (3. személy) (társas/szociális deixis; Tátrai 2011: 131–135)

g) két tagmondatban: egy tagmondaton belül

(1) hagyja, hogy a fia elmenjen: hagyja a fiát elmenni (*elmeneti a fiát)

(2) hagyja, hogy a víz folyjon: folytatja a vizet

(3) számít arra, hogy kibékülnek: számít a kibékülésre

(4) vágyik arra, hogy nyugalom legyen körülötte: vágyik a nyugalomra maga körül

(5) .....

📖 Bybee, Joan (1985): *Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press. 20–24.

Tátrai Szilárd (2011): *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Ⓟ

A 11. a) gyakorlat értelmezéséhez két út vezet, az az ideális, ha mindkét megközelítést alkalmazzuk, és az eredmények megerősítik egymást.

Az egyik könnyebben hozzáférhető a diákok számára: meg kell vizsgálni a szerkezetek jelentését. A jelentés elemzésében az a fő kérdés, hogy milyen jelentésekben fordul elő az egyik (-a ~ -e személyjeles), milyen jelentésekben a másik (-ja ~ -je személyjeles) szóalak. Elképzelhető, hogy ugyanabban a jelentésben mindkettő is megjelenhet, de találni fognak a diákok olyan kontextust, amelyre inkább az egyik, illetve inkább a másik változat alkalmazása a jellemző. Az utóbbiakra, az elkülönülő használatra érdemes összpontosítani a figyelmet. A jelentéselemzésben a kulcs a dolgok összetartozásának a természete (pl. az élőlény és a testét borító bőr viszonya minden fenti paraméter alapján szoros összetartozásnak számít; a dob és a részét képező [dob]bőr, a bőrdíszműves és a felhasznált bőr viszonya stb. ettől eltér, vizsgáljuk meg, hogyan!).

A másik út a nyelvváltozás szempontjának a bevonásával járható be. Lehetséges, hogy a tanítványaink csak a mi közreműködésünkkel tudnak ehhez hozzáférni. Meg kell vizsgálni a birtokos személyjel alakulástörténetét, ebből látható, hogy egyes számban és harmadik személyben a magánhangzós változat jött létre korábban, a *j* hang hiátustöltő eredetű a későbbi változatban. A *-ja ~ -je* alakváltozat ezért úgy értelmezhető, hogy abban a magánhangzó távolabb kerül a tőhöz képest, mint a csak magánhangzós változatban.

A gyakorlatban további lehetőség annak megfigyelése, hogy melyik funkcióban, melyik tőváltozat szerepel, valamint annak vizsgálata, hogy az egy szótagú főnévi tövek esetében hogyan értelmezték a hiátustöltő elemet a beszélők (vö. *fej, nej, száj* stb.).

A 11. b) kulcsa annak a megfigyelése, hogyan függ össze a toldalék funkciója a tő jelentésével, a kapcsolat erősségére hogyan reflektál a tőhöz viszonyított közelség.

A 11. c), d), e) és a g) esetében a közelség értelmezése egyértelmű, az f)-ben a 2. és a 3. személy értelmezését (2. személy 'a megnyilatkozóhoz közelebb', 3. személy 'tőle távolabb') szakirodalom is segíti.

12. Figyelemirányítás és „hatókör”

A mondat kimondása és megértése, leírása és olvasása időben zajlik, mind a figyelem irányítása, mind az irányulása, a nyelvi kifejezés feldolgozása időben előrehaladó folyamat. Milyen összefüggés van a perspektíva (illetve a perspektívák) megnyitása és a kifejezések „hatóköre” között az alábbi szerkezetekben?

- (1) mindenkit gyakran meghívott
- (2) gyakran mindenkit meghívott
- (3) nem hívott meg mindenkit
- (4) nem mindenkit hívott meg

📖 Imrényi András (2009): Logikus-e a magyar nyelv? In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 130–139.

13. Feltűnő helyek

- a) Tesztelje, hogy mire emlékszik jobban a párja! Olvassa fel az alábbi rövid időjárás-jelentést! „Szombaton nyugat, északnyugat felől erős hidegfront éri el hazánk térségét, hatására erősen megnövekszik a felhőzet, és egyre többfelé (főleg északon) várható eső, zápor, zivatar. Néhol felhőszakadás és jégeső. Az északnyugati szél viharossá fokozódik! Jelentős lehűlés kezdődik, felfrissül a levegő. A Balatonnál – a Balaton-átúszás tervezett napján – 20-35km/h-s ÉNy-i átlagszél várható 40-70 km/h-s lökésekkel!” (Google [1])
- b) A retorikai szakirodalom az érvek elrendezésében miért a „széli” (kezdő és/vagy záró helyzetű) erős érvet értékeli a legtöbbször?
- c) A nyelvi tevékenységnek ezekre a jellemzőire milyen magyarázatot adnak a memóriaműködésre vonatkozó kutatások? (Vö. Turi – Németh – Hoffmann 2014: 743–756.)
- d) Nézzzen utána a szakirodalomban, hogy milyen értelmezési stratégiáink, milyen elvárásaink vannak a mondatkezdő helyzetre, a mondat élén álló kifejezésre vonatkozóan! (Pléh 1998: 102–4.)

📖 Pléh Csaba (1998): A mondatmegértés a magyar nyelvben. Budapest: Osiris Kiadó.

Turi Zsolt – Németh Dezső – Hoffmann Ildikó (2014): Nyelv és emlékezet. In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv. 2. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó. 743–776.

🌐 Google (1) http://www.debreceninapilap.hu/cikk/Eros_hidegfronttal_er_veget_a_kanikula/32482 (2015. 08. 01.)

Ⓟ

A figyelemirányítás (és -irányulás) témája (Tátrai 2011: 29–35, 74–80; Imrényi 2013a: 128–135, 2013b; Tolcsvai Nagy 2013: 133–151) eljuttat a diskurzus szerveződését meghatározó megnyilatkozási és befogadói stratégiákhoz. Előkészíti a diskurzustopik és diskurzusfókusz, szövegtema fogalmát (Tolcsvai Nagy 2013: 296–307) és általában a szöveg szerveződésével kapcsolatos stúdióumokat. A diskurzus szituációjába és folyamatába való beágyazottsággal a második (A nyelvi tevékenység perspektivikus jellege, a nyelv indexikussága című) fejezet is foglalkozik.

- 📖 Imrényi András (2013a): A magyar mondat viszonyhálózati modellje. *Nyelvtudományi Értekezések* 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imrényi András (2013b): Mire (nem) tagolódik a magyar mondat? In: Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 144–156.
- Tátrai Szilárd (2011): *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Turi Zsolt – Németh Dezső – Hoffmann Ildikó (2014): *Nyelv és emlékezet.* In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 2. kötet. 743–776.

14. Szintaktikai homonímia?

a) Mit jelent, milyen szituációt reprezentálhat a mondat?

(1) *Jobban szeretem a sört Péternél.*

(2) *„A férjem az elnök [...]”* (Google)

(3) *„Támadása veszélyes.”* (Google)

[folyt. 1.] *„A durva fenyegetés, bántalmazás fékezhetetlenné teszi.”* (Google)

[folyt. 2.] *„[...] erős csőrével komoly sebet üthet, izmos lábával pedig hatalmasakat rúg.”* (Google)

(4) *A könyvek 1000 Ft-ba kerültek.*

Ⓢ

Az (1)-ben nemcsak az összehasonlított dolgok szempontjából van többértelműség, hanem az adessivusi rag értelmezésében is! A (2) esetében érdemes feltenni a kérdést: Előbb volt elnök, és aztán lett a megnyilatkozó férje, vagy fordítva? A (3) példánál az eltérő folytatás segít az aktuális jelentés értelmezésében. A (4)-hez a kollektív vagy disztributív olvasat a kulcsszó.

b) Hozzon példát arra, hogy

- az alany tematikus szerepe szerint ágens, és a diskurzus szerveződésében topik;
- az alany tematikus szerepe szerint nem ágens, a diskurzus szerveződésében topik;
- az alany tematikus szerepe szerint ágens, a diskurzus szerveződésében nem topik;
- az alany tematikus szerepe szerint nem ágens, a diskurzus szerveződésében nem topik!

(A feladatban szereplő kategóriákra lásd: Tolcsvai Nagy 2013.)

c) A b) példái közül melyiket könnyebb, melyiket nehezebb megérteni? (Vö. Pléh 1998, 2014.)

📖 Pléh Csaba (1998): *A mondatmegértés a magyar nyelvben.* Budapest: Osiris Kiadó.

Pléh Csaba (2014): *A mondatmegértés folyamata.* In: Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv.* 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó. 251–285.

Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.* Budapest: Osiris Kiadó.

①

A nyelvi kifejezések (nagyobb közelsége és) kohéziója fogalmi összetartozást (konceptuális kohéziót) fejez ki. A kifejezések egyre gyakoribb együttállása, szomszédossága után megtörténik az összekapcsolódás, és az így létrejövő kifejezés új, kohezívebb tartalmat, tehát új jelentést képvisel. A folyamat sematikus: $X \dots Y \rightarrow X Y \rightarrow XY \rightarrow Z$. A nagyobb kohézió kifejezése nemcsak lexikalizációs folyamat eredménye lehet (mint a „képletben”), hanem morfológiai művelettel is megvalósulhat. Az utóbbi esetben a szó (morfémaszerkezet) képviseli a nagyobb kohéziót például a szószerkezethez, az elemi mondathoz viszonyítva.

15. A kohézió ikonikussága

Értelmezze a fogalmi kohézió jelenségét az alábbi példákon!

a)

(1) *Ottó verte Gézát, Géza verte Ottót.*

(2) *Ottó és Géza verték egymást.*

(3) *Ottó és Géza verekedtek.*

b)

(3) *utu reá → útra, N-ra/-re*

c)

(1) *mossa a kezét*

(2) *mossa magát*

(3) *mosakodik ~ mosakszik*

d)

(1) *mentes az alkoholtól ~ az alkoholtól mentes*

(2) *alkoholmentes*

(3) *tétmentes* [$\neq$ 'mentes(ítve van) a téttől']

e) *nem boldog : boldogtalan*

f) *want to → wanna*

g) *be going to → gonna*

h) *tud és hat → tudhat, V-hat/-het* (Vö. Horváth 1999.)

i) *hagyjad* [+ *hogy* kötőszós tagmondat] → *hadd* [+ igealak]

📖 Horváth Katalin (1999): Grammatikalizáció és szófejtés. In: Kugler Nóra – Lengyel Klára (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 160–164.

16. A relatív hosszúsághoz kapcsolódó funkciók

a) Mi a különbség?

(1) *Bocs!* : *Bocsánat!* : *Bocsánatot kérek!*

(2) *Viszlát!* : *Viszontlátásra!*

(3) *kérd!* : *kérjed!*

(4) *Kovácsnai prof.* : *Kovácsnai professzor* : *Kovácsnai professzor úr*

b) Szüksége lenne egy radírra. Fogalmazzon meg az udvariasság mértéke szempontjából különböző fokú kéréseket (a kérés alaphelyzetén: szereplők, szituáció stb., ne változtasson), majd indokolja meg a fokozati skálán való elhelyezést!

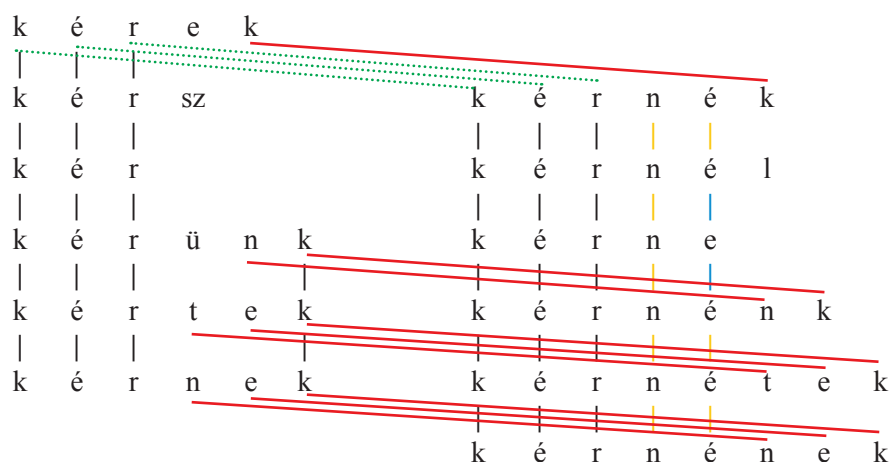
📖 Szili Katalin (2004): *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Ⓟ

A Napi rutin című gyakorlatok az emberi viselkedés olyan hétköznapi gyakorlatait figyeltetik meg, amelyek analógiát szolgáltatnak a nyelvi viselkedés megértéséhez is. Az ilyen típusú feladatok hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a diákok felismerjék, a nyelvi tevékenység alapvetően nem más természetű, mint az emberi viselkedés általában, valamint hogy saját tapasztalataik jól használhatók a nyelvi tevékenység értelmezésében.

A 17. és a 18. gyakorlat az alapértelmezésnek megfelelő ún. alapbeállításra (l. még a *baseline* és a *default* terminust is) és a formai oldalon ennek megfelelő alaki jelöletlenségre irányítja a figyelmet.

Az alaki jelöletlenséget a leíró nyelvtanok (részben a pedagógiai alkalmazás „hasznára” is) érzékelhetővé akarják tenni, és zero morfémáról beszélnek. A zero morfémát gyakran fel is tüntetik a szóalak reprezentációjában (pl. *bálna-Ø* : *bálná-k*, *szalad-Ø* : *szaladt*). A diákok számára ez megérett és zavaró lehet, mivel a zero jellel válik attól, hogy jelöli a jelöletlenséget. Ezt az ellentmondást ki tudjuk küszöbölni, ha a nyelv hálózatiságát tartjuk szem előtt, és az alaki jelöletlenséget nem úgy kezeljük, mint ami önmagában van, hanem azokban a viszonyokban, amelyekben értelmezhető, tehát a jelöltséggel összevetve. Lásd például a 4. ábrát (vö. Bybee 1985)!

4. ábra

A *kér* ige szóalakjainak kapcsolatai

A 4. ábra azt szemlélteti, hogy a *kér-* tövön keresztül minden kifejezés kapcsolatban van egymással, a szóalakok között hasonlóságok és különbségek egyaránt vannak. A hasonlóságot azonos színű vagy árnyalatú vonalak jelölik. A *kérne* ebben a hálózatban alakilag jelöltebb mint a *kér*, de alakilag jelöletlen a *kérnék*, *kérnél* stb. viszonyában.

 Bybee, Joan (1985): Morphology. Cambridge: Cambridge University Press.

17. Napi rutin – Labdák

A családban négy gyerek van, kaptak négy egyforma labdát, és folyton veszekednek azon, hogy melyik labda melyiküké, ezért eldöntik, hogy jelet raknak rájuk, így különböztetik meg őket. Hány labdára **kell** jelet tenni?

18. Alaki jelöletlenség és jelöltség

Mely jelentések vannak morfémaival kidolgozva, melyek nincsenek? Mi az alaki jelöletlenség magyarázata?

- (1) bálna : bálnák
- (2) bálna : bálnát, bálnának...
- (3) kérj : kérjek, kérjen
- (4) kérd : kérjem, kérje
- (5) szalad : szaladok, szaladsz
- (6) szalad : szaladt
- (7) szalad : szaladj, szaladna
- (8) .....

A nyelvi univerzálék (univerzáléfajták) Greenberg úttörő munkájával (1963) általánosan elfogadott kategóriává váltak a nyelvészeti diszkurzusban. Az univerzálék létét az elmúlt évtizedben problematizálta a szakirodalom (l. Evans–Levinson 2009-et és a tanulmányra reflektáló írások sorát), a vita elvezetett a nyelvek közötti összehasonlítás módszertanának újragondolásához.

Greenberg (1963) alapján általános érvényűnek tekinthető, hogy ha a főnévi kategórián belül a nyelvtani szám kifejezése alakilag jelölt és jelöletlen is lehet, akkor az egyes szám az alakilag jelöletlen, mivel ez felel meg az alapértelmezésnek. Kognitív szempontból ennek az az alapja vagy motivációja, hogy a dolgokra vonatkozó kategóriát, például a *MACSKA* kategóriát egyes példányok tapasztalata alapján hozzuk létre sematizáció és absztrakció útján (l. Tolcsvai Nagy 2013: 114–122). A nyelvre vonatkozó ilyen általánosításokat Haspelmath (2012) javaslata alapján összevethető fogalmak (és nem például nyelvspecifikus kategóriák) mentén érdemes elvégezni.

„Compare languages not in terms of grammatical categories which are justified internal to the language, but in terms of special **comparative concepts**.” (Haspelmath 2012)

Általános tendencia a nyelvi tevékenységben az, hogy az alapértelmezésnek megfelelő alakilag jelöletlen, míg az attól eltérő, nagyobb fogalmi összetettséget képvisel, és ennek megfelelően alakilag is jelölt. Ennek a tendenciának az érvényesülése a magyarban (tehát nyelvspecifikusan)

megfigyelhető például a 19. gyakorlatban. Az nem általánosítható, hogy pontosan mely nyelv-specifikus kategória az alakilag jelöletlen (tehát nem igaz, hogy az időparadigmában csak a jelen idő lehet alakilag jelöletlen), csak az tekinthető általánosnak, hogy az alapértelmezésnek megfelelő az alapbeállítás (baseline; vö. Langacker 2012: 11), amelyhez képest más értékek fogalmilag is komplexebbek.

Például az emberi kogníció sajátosságai miatt valaminek a léte, megtapasztalhatósága alapvetőbb mint a nemléte, megtapasztalhatatlansága. Ezért általánosítható, hogy a pozitív érték az alapbeállítás, a negatív csak azon keresztül dolgozható fel, ezért fogalmilag komplexebb. Ebből az összefüggésből az következik, hogy a két pólus viszonyában várhatóan az egyes nyelvekben is a negatív pólus képviselője különbözik el a formai oldalon a pozitív kifejezésétől, és nem fordítva (vö. *megette*: *nem ette meg*; *őszinte*: *őszintétlen* v. *nem őszinte* és nem **hazugtalan*). Az azonban nem következik ebből, hogy minden nyelvben valamilyen negatív jelentésű alaki jelölő (pl. tagadó- vagy fosztóképző, prefixum) kapcsolódik a pozitív tartalmú kifejezéshez (l. Evans és Levinson [2009] tamil példáját).

Ⓟ

A diákok számára értékes tapasztalat származik abból, ha végiggondolják, hogy anyanyelvükben miért az számít alapbeállításnak, ami. Nagyon hasznos az összevetés elvégzése az általuk beszélt más nyelvekkel. Például a 18. gyakorlat (5) példájának az esetében felvetődhet, hogy az angolban épp az egyes számú és 3. személyű igealakban van alaki jelöltség. Ebben az esetben az összevetés alapja az lehet, hogy mindkét nyelvben ugyanaz a paradigmatisztikus érték, a 3. személy különbözik az 1. és a 2. személytől, tehát az ÉN és a TE feldolgozása más természetű, mint az Ő (illetve a nem humán entitás) feldolgozása (l. Tátrai 2011: 29–31, 131–135; Laczkó 2006: 48).

A diákok szemléletes formában, térképlapokon is tájékozódhatnak a világ nyelveinek grammatikai jellemzőiről a WALS segítségével. Érdeemes a tanórán kihasználni ezt a lehetőséget. A 2. táblázat azt tekinti át, hogy különböző nyelvekben milyen módon fejeződik ki a grammatikai többes szám. A diákok ezt a táblázatot angolul a WALS 33. fejezetében (M. S. Dryer: Coding of nominal plurality) találják meg, a „map” felíratra kattintva pedig meg is nézhetik a jelölési módok megoszlását (<http://wals.info/feature/33A#2/19.5/145.8>), és rákereshetnek az egyes nyelvekre, a megvalósulási módok részleteire.

2. táblázat

A grammatikai többes szám kifejezési módja különböző nyelvekben

A többes szám kifejezési módja	Találatok száma a világ nyelveiben
 Prefixummal (a tő előtti toldalékkal)	126
 Szuffixummal (a tő utáni toldalékkal)	513
 A tő megváltoztatásával	6
 Hanglejtéssel	4
 A tő teljes ismétlésével (reduplikációval)	8
 Több lehetséges morfológiai jelölő is van	60
 Önálló szóval	170
 Klitikummal (simulószóval)	81
 Nincs grammatikai többes szám	98
Összesen:	1066

A kontrasztív szemléletet és a nyelvészeti gondolkodást fejleszthetjük azzal is, ha diákjainkat bevonjuk a Nemzetközi Nyelvészeti Diákolimpiára való felkészülésbe – és ezáltal talán a részvételbe is – a magyar szekción keresztül (MNYD). A diákolimpia honlapján (l. MNYD) a korábbi versenyek feladatai is megtalálhatók.

- 📖 Evans, Nicholas – Levinson, Stephen C. (2009): The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences* 32/5. 429–448.
- Greenberg, J. H. (1963): Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In: Greenberg, J. H. (ed.): *Universals of Language*. Massachusetts: MIT Press. 72–113.
- Haspelmeth, Martin (2012): Are cognitive universals of language a myth? <http://www.philol.msu.ru/~ccs/files/Haspelmeth2012.pdf> (2015. 08. 01.)
- Laczkó Krisztina (2006): *A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funkció*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.
- Langacker, Ronald W. (2012): Substrate, System, and Expression: Aspects of the Functional Organization of English Finite Clauses. In: Brdar, Mario – Raffaelli, Ida – Žic Fuchs, Milena (eds.): *Cognitive Linguistics between Universality and Variation*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 3–52.
- MNYD = Magyar Nyelvészeti Diákolimpia. <http://ioling.ppke.hu/> (2015. 08. 03.)
- Tátrai Szilárd (2011): *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- WALS = Dryer, Matthew S. – Haspelmeth, Martin (eds.): *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info> (2015. 08. 03.)

19. Napi rutin – Információmennyiség, kidolgozottság

- Hogyan adja meg a lakcímét (1) az önnel azonos településen élőknek, (2) a máshol, de Magyarországon élőknek, (3) egy külföldinek? Hogyan változik a kidolgozottság? (Ezt a gyakorlatot Haspelmeth [2012, lásd fent] inspirálta.)
- Milyen szituációkban és várhatóan milyen gyakorisággal használja nevének különböző (teljes : rövidebb) formáit bemutatkozásakor *Kissné dr. Kovács Elektra Patrícia* (29 éves, integrált személyiségű bölcsészdoktor)?

Ⓟ

A 19. gyakorlat elvégzésével az figyelhető meg, hogy általában nem adunk teljes kidolgozást, mindig figyelembe vesszük, hogy mi az, ami a beszélőtárs számára is ismert, hozzáférhető. Minél több információ áll rendelkezésre, általában annál kisebb fokú a nyelvi kidolgozottság.

Ehhez a megfigyeléshez eljuthatunk úgy is, ha azt kérjük a diákoktól, hogy beszéljenek úgy, hogy mindent, ami csak felmerül bennük a nyelvi tevékenység során, kifejtetté tesznek (pl. elmondják, hogy magyarul beszélnek, a beszélőtárs(ak)hoz szólnak, a jelenetek minden részletét kidolgozzák, részletezik, kifejtik saját szándékaikat, a beszélőtárs kikövetkeztetett mentális folyamatait, megnyilvánulásait, minden megfigyelésüket, ami hatással van a beszédre, és így tovább). Egy ilyen

próba során feltűnővé válik a megnyilatkozás szokatlansága: a diákok nem fogják természetesnek érezni sem a megnyilatkozás létrehozását, sem annak befogadását. Ezen a közvetett úton is feltárulhat a nyelvi tevékenységre jellemző kifejtetlenség, a következtetési folyamatokra, a megértett, de nem verbalizált információkra való támaszkodás. Ez a megfigyelés a nyelv ikonikus jellegét támasztja alá, mivel a kifejtettség mértékével a beszélő reflektál az információ hozzáférhetőségére; másrészt az indexikusságot is bizonyítja, mivel a nyelvi tevékenységnek a diskurzus szituációjába és folyamatába való beágyazottsága révén általában megtörténik a megértés a kifejtetlenség mellett is.

20. Antiikonikusan

Gyűjtsön példákat „antiikonikus” morfológiai jelenségekre a magyarban! Keressen példát arra, amikor nem teljesülnek a fenti gyakorlatokban megfigyelt összefüggések! Például nem tipikus a toldalékok sorrendje, nem az alapértelmezés szerinti az alakilag jelöletlen stb. Adjon magyarázatot ezekre az eltérésekre!

21. Összetett fogalmiság – összetett szerkezet?

- a) Melyik kifejezésre igaz, hogy az összetettebb fogalmiság, a komplexebb jelentés komplexebb szerkezettel fejeződik ki?
  - (1) *gyenge, erőtlen, nyápic*
  - (2) *bisztró* (az orosz etimon jelentése 'gyorsan'), *falatozó, gyorsbüfé, faloda*
  - (3) *színésznő, apáca, doktornő, dadus, rendőrnő, ringyó, bírónő, bejárónő* (?*ombudswoman, női katonatiszt* stb.)
- b) Az angolban az 'özvegy' jelentésű kifejezések esetében a párnak melyik nemre utaló tagja képviseli az alapbeállítást, és melyik az alakilag jelölt? Mi lehet ennek a magyarázata?
- c) AZ EGY : TÖBB kifejezése hogyan valósul meg az alaki jelöletlenség : jelöltség szempontjából?
  - (1) *elborítja az utcát a szemét*
  - (2) *dombvidék, dombság, dombok*
  - (3) *lakópark, lakótelep, lakások*
  - (4) *por, porszem; víz, vízcsepp(ek)*
  - (5) *cukor (kristálycukor, porcukor stb.), cukorkák*
  - (6) *fogak, fogazat*
  - (7) *csorda*

22. Napi rutin – Székek

Mire gondol, ha az étteremben az asztal lapjára feltett, felfordított székeket lát? (A feladat ötlete Imrényi Andrásról származik.)

A 22. feladat alkalmas annak az érzékeltetésére, hogy a megszokott funkciótól eltérő, annak nem megfelelő, fordított helyzet jelentéssel bír. Lehet további, hasonló helyzetek felidézését is kérni a diákoktól. Ezek a tapasztalatok felhasználhatók azoknak a szórendi viszonyoknak az értelmezéséhez, amelyekben az alapbeállítástól eltérő, fordított szórendet (inverziót) alkalmazunk (l. Imrényi 2013).

A 23. gyakorlatot a kontrasztív szemlélet alkalmazásával lehet továbbfejleszteni. A magyar és az angol összevetésére lásd például Imrényi András tanulmányát (2012).

📖 Imrényi András (2012): A mondat mint többdimenziós hálózat. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): Konstruktív és jelentés. Budapest: DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely. 123–137.

Imrényi András (2013): A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.

23. A jelöltség és a mondattípusok 1.

- a) Melyik a jelöltebb: a (kiemelést nem tartalmazó, semleges) állítás (pl. *Péter megitta a kakaót.*) vagy a tagadás (pl. *Péter nem itta meg a kakaót*)? Szempontok:
- Lehet-e negatívan észlelni? (Vö. Szilágyi 1996.)
  - Melyik megértése egyszerűbb, melyiké nehezebb (melyik a szemantikailag komplexebb)? (Vö. Boucher–Osgood 1969; Osgood 1980.)
  - Hogyan reprezentálja a különbséget a szórend? (Vö. Imrényi 2008, 2013; Péter 2008; Pléh 1998: 125.)
- b) Mi lehet az eltérés magyarázata? (Vö. Arany 1873; Imrényi 2008, 2013; Péter 2008.)
- (1) „A Zsoltika megint jól megírta a szöveget.” (Google)
  - (2) *Zsoltika megint rosszul megírta a szöveget.
  - (3) Zsoltika megint rosszul írta meg a szöveget.
  - (4) „Li-Po zen-mester gyakran meglátogatta barátját, egy másik kolostor vezetőjét, Chao-Ma zen-mestert.” (Google)
  - (5) *Li-Po zen-mester ritkán meglátogatta barátját...
  - (6) Li-Po zen-mester ritkán látogatta meg barátját...
  - (7) „Sokan feliratkoztak az elején, aztán nem csináltak semmit.” (Google)
  - (8) *Kevesen feliratkoztak az elején...
  - (9) Kevesen iratkoztak fel az elején...

📖 Arany János (1873): A szórend. Magyar Nyelvőr 2/2. 7–11.

Boucher, Jerry – Osgood, Charles E. (1969): The Pollyanna hypothesis. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 8: 1–8.

Imrényi András (2008) Szerkezeti fókusz – pragmatikai típusjelölés? In: Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Budapest: Akadémiai Kiadó. 203–39.

Imrényi András (2013): A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Osgood, Charles E. (1980): Lectures on language performance. New York – Heidelberg – Berlin: Springer-Verlag.

Péter Mihály (2008): A magyar aspektusról – más aspektusból. Magyar Nyelv 104/1. 1–11.

Pléh Csaba (1998): A mondatmegértés a magyar nyelvben. Budapest: Osiris Kiadó.

Szilágyi N. Sándor (1996): Hogyan teremtsünk világot? Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.

①

Pollyanna hipotézis (Boucher–Osgood 1969):

- univerzális tendencia hat az emberi kommunikációban arra, hogy a pozitív értékelő (E+) kifejezéseket gyakrabban és szélesebb tartományban (több főnévvel) használjuk, mint a negatívakat
- a negatív affixumok általában E+ kifejezésekhez kapcsolódva hozzák létre az E- kifejezést (pl. *happy : unhappy*) és csak ritkábban fordítva (pl. *broken : unbroken*)
- 7–11 éves gyerekeket vizsgálva: az E+ előbb jelenik meg az asszociációs anyagban, mint az E- pár (a fenti általános jellemzők ennek a korcsoportnak az esetében is érvényesek voltak: nagyobb gyakoriság, diverzitás, negatívképzés-bemenet)
- több specifikus hipotézist is magában foglal (pl. az E+ kifejezést könnyebb megtanulni, mint az E- párt)
- a szerzőknek sokakat vitára készítő következtetése: pozitív eltolódás (positivity bias), az ember hajlama arra, hogy az életnek inkább a napos oldalát lássa, illetve arról beszéljen („humans tend to »look on [and talk about] the bright side of life«”); (a kritikára lásd például Jing-Schmidt 2007; Lewicka–Sucheckí 1980)

További vizsgálati eredmények (Osgood 1980):

- a jelöletlen E+ neutralizálódhat, pozitív és negatív válasz is adható rá (pl. *Milyen **hosszú** volt a film?*)
- a jelöletlen E+ nominalizálódhat a dimenzió jelölésére (*hosszúság* → *mekkora a hosszúsága/*rövidsége; szélesség/*keskenység*)
- a jelöletlen E+ szerepel összehasonlításban
  - *A kétszer olyan hosszú, mint B*
  - *??B kétszer olyan rövid, mint A*
  - *B fele olyan hosszú, mint A*
  - *B fele olyan rövid, mint A* (ilyen szerkezet létezik, de ez nem az alapértelmezett összevetés, előfeltevés kapcsolódik hozzá: ’mindkettő rövid’)
- a burkolt negatív formákat lassabban állítjuk elő, később jelennek meg a nyelvelsajátításban (mivel szemantikailag komplexebbek)
- pozitív és negatív párok felismerésénél a pozitív párokat ismerjük fel és alkotjuk meg gyorsabban (a vizsgálatban 67 szópár szerepelt, főnév, melléknév, ige és egy „vegyes” szófaji csoport)
- a pozitív kongruencia (E+ és E+) felismerése gyorsabb, mint a negatív kongruenciáé (E- és E-), legtovább az inkongruencia (E+ és/de E-) felismerése tart

- 📖 Boucher, Jerry – Osgood, Charles E. (1969): The Pollyanna hypothesis. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 8: 1–8.
- Jing-Schmidt, Zhuo (2007): Negativity bias in language: A cognitive-affective model of emotive intensifiers. *Cognitive Linguistics* 18/3. 417–443.
- Lewicka, M. – Suhecki, J. (1980): Positivity bias in perception and organization of cognitive field. In: Klix, F. – Hoffmann, J. (eds.): *Cognition and memory*. Amsterdam: North-Holland. 237–243.
- Osgood, Charles E. (1980): *Lectures on language performance*. New York – Heidelberg – Berlin: Springer-Verlag.

24. A jelöltség és a mondattípusok 2.

©

Ezt a gyakorlatot csoport- vagy pármunkában érdemes elvégez(tet)ni. Az alábbi mondatok külön-külön cédulákon legyenek, hogy az elrendezés meg tudja jeleníteni a kifejezések közötti viszonyt!

- a) Rendezzék el a mondatokat valamilyen módon a jelöltség alapján (több megoldás is készíthető)! A szempontot és a sorrendet beszéljék meg! Cédulát elmozdítani/áthelyezni csak a művelet mellett meggyőzően érvelve lehet.
- (1) Ugye eljön?, Eljön., Eljön?, Eljön-e?, Eljön, ugye?, Eljön, nem?, Nem jön el?, Vajon eljön?
- (2) Le ne vedd a kabátod!, Leveszed a kabátod!, Vedd le a kabátod!, Kabátot levenni!, Aztán levedd (ám) a kabátod!, Ne vedd le a kabátod!, Nehogy levedd a kabátod!
- (3) Hú de sokan vannak!, Milyen sokan vannak(?!)!, (Nagyon) sokan vannak!, Milyen sokan vannak!, (Nagyon) sokan vannak., Csak nem sokan vannak?!
- b) Listázzák a főbb mondattípusok (pl. kijelentő, felszólító, kérdő) közötti feltűnő különbségeket! A különbségek megfogalmazásában figyeljenek arra, hogy az eltérést mindig viszonyban értelmezzék!

- 📖 Croft, William 1994. *Speech act classification, language typology and cognition*. In: Tsohatzidis, Savas L. (ed.) *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives*. London: Routledge. 460–477.

25. Mondatmintázatok

Azonosítsák az alapbeállítást és az attól való elkülönbözést! Értelmezzék az elkülönbözést műveletként!

- a)
- (1) „Angelina Jolie még az elnököt is visszautasítja.” (Google)
- (2) Angelina Jolie az elnököt utasítja vissza.
- (3) Angelina Jolie visszautasítja az elnököt.

b)

- (1) „A szabadtéri szertartásra rengetegen eljöttek.” (Google)
- (2) „Rengetegen jöttek el a Dohány utcai zsinagógába...” (Google)
- (3) Eljöttek [az emberek].

c)

- (1) Remekül megcsinálta a könyvbemutatót.
- (2) „Remekül csinálta meg az a nő a könyvbemutatót, nem igaz?” (Google)
- (3) Megcsinálta.

d)

- (1) „A szülés előtt többször is eljött hozzám, minden alkalommal 4-5 órát beszélgettünk.” (Google)
- (2) „Isten választott népének a történetében többször jött el olyan időszak, amikor...” (Google)
- (3) Eljött a szülészorvos/az az időszak.

📖 Imrényi, András (2008): Quantifiers and qualifiers: a unified approach. In: Varga, László (ed.): The Even Yearbook 8. Budapest: ELTE English Linguistics Department.

Imrényi András (2013): A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó. 62–82.

26. Polaritásbeli egyezés és különbözőség

Melyiket könnyebb megérteni? Érveljen az álláspontja mellett! Érdemes hivatkozni az implikátúra fogalmára, valamint a polaritásról és a kongruenciáról olvasottakra is.

a)

- (1) Az étel finom volt, és elég laktató.
- (2) Az étel finom volt, de nem elég laktató.
- (3) „Az étel finom volt, de nem túl laktató.” (Google)

b)

- (1) „Sikeres volt a program, ezért jövőre újra elindítják.” (Google)
- (2) Sikeres volt a program, de jövőre nem indítják el újra.
- (3) Sikeres volt a program, de jövőre újra elindítják.

27. Gyakoriság

Melyik a gyakoribb? Vélekedése helyességét ellenőrizze korpuszon! A Magyar nemzeti szövegtár (MNSZ) ajánlható erre a célra (a magyar kifejezésekhez), gyors regisztráció után egyszerűen használható a keresőfelület (<http://corpus.nyttud.hu/mnsz/>).

- (1) a városon belül : a városban
- (2) mentegeti magát : mentegető(d)zik

- (3) mint orvos : orvosként
- (4) more arid : drier
- (5) walk-ed : went
- (6) has not : hasn't

Mivel függ össze a nagyobb kohézió és – a grammatikalizáció bizonyos eseteiben (l. Dér 2008) – a fonológiai fúzió?

📖 Dér Csilla (2008): Grammatikalizáció. Nyelvtudományi Értekezések 158. Budapest: Akadémiai Kiadó.

28. Motívumkeresés

Van-e ikonikus motivációjuk az alábbi deiktikus (indexikus) kifejezéseknek? Ha van, mi lehet az? Alátámasztja-e ezt a vélekedést a szakirodalom?

- (1) *itt : ott, ez : az, így : úgy*

Melyik lehet utalószó? Mi lehet ennek a magyarázata?

Melyik valósíthat meg diskurzusdeixist (szövegen belüli rámutatásszerű vonatkozást)?

- (2) *mi : ti*

29. Jelöltség-visszafordulás?

- a) A németben az *Eltern* 'szülőpár, szülők' jelentésű kifejezés, az egyik szülő megnevezésére később jött létre az *Eltern-teil* összetétel ('szülő(pár)' + 'rész'), vagyis az egyesre vonatkozó nyelvi kifejezés alakilag jelöltebb.

Mi ennek a magyarázata?

Hogy van ez más nyelvekben? (Melyik a gyakoribb? Melyik a jelöltebb?)

- b) A magyarra jellemző (finnugor sajátosság), hogy a páros testrészek, szervek neve egyes számban (jelöletlenül) a párra (két entitásra) vonatkozik.

Hogyan jelöljük, ha csak a pár egyik tagjára vonatkoztatjuk a kifejezést?

Melyik a jelöltebb? Miért?

📖 Haspelmath, Martin (2003): Against iconicity and markedness. Stanford University, 6 March 2003. <http://wwwstaff.eva.mpg.de/~haspelmt/IconicityMarkedness.pdf> (2015. 07. 01.)

30. Motiváltság újraelemzéssel

- a) Az alábbi idézetben az igék milyen elemzésére készítetnek a szerkezetek?

„A violák virulnak,
a pipacsok pirulnak.”

(Varró Dániel [2003]: Túl a Maszat-hegyen. Budapest: Magvető. 25.)

Mit csinálnának például a borókák?

Valójában mely elemek kapcsolódásával jöttek létre ezek az igealakok (lásd EWUng.), illetve disztribúciós elemzéssel milyen morfémaszerkezet tárható fel?

- b) A *hamburger* kifejezés milyen elemzése alapján alkották meg a *cheeseburger*, *fishburger* (és ezekhez hasonló más) összetételeket? Valójában mely elemek kapcsolódásával jött létre a *hamburger* kifejezés? (Vö. Ladányi 2006; Benczes 2014: 36.)
- c) Az egyik barkácsáruház katalógusának címlapján szerepelt a *Nyitnizöld!* jelmondat. Hogyan értjük meg, milyen eljárással alkották meg a kifejezést?
- d) Mit jelent a *csokoholista*? Hogyan alkották meg a kifejezést? (Vö. Sólyom 2014.)

EWUng. = Benkő Loránd (szerk.) (1993–1995): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–6. (Lieferungen) Register (1997). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benczes Réka (2014): Nyelvi kreativitás és motivációs tényezők a metaforikus és metonimikus összetételekben. In: Havas Ferenc et al. (szerk.): Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 31–39. https://www.academia.edu/8590226/Nyelvi_kreativit%C3%A1s_%C3%A9s_motiv%C3%A1ci%C3%B3s_t%C3%A9nyez%C5%91k_a_metaforikus_%C3%A9s_metonimikus_%C3%B6sszet%C3%A9telekben (2015. 08. 03.)

Ladányi Mária (2006): A morfológiai változások és a grammatikalizáció. Kézirat. <http://ladanyi.web.elte.hu/morfvaltozasok-grammat.html> (2015. 08. 03.)

Sólyom Réka (2014): A mai magyar neologizmusok szemantikája. Nyelvtudományi Értekezések 165. Budapest: Akadémiai Kiadó.

31. Laikus (v. nép-)etimológia?

Dolgozzanak párban az a) és a b) részeket megosztva, majd egymással megbeszélve. A c) feladatot közösen végezzék el!

- a) Gyerekek új kifejezéssel találkozáva alkották meg az alábbi szavakat (ezek a szerző által lejegyzett tényleges nyelvi adatok). Vázolják fel a szóalkotás mögött feltehető folyamatot!
  - (1) *miniméter* ('milliméter')
  - (2) *álnokfutó* ('ámokfutó')
  - (3) „én is *új palotában* akarok lakni” ('Budapest Újpalota nevű városrészében')
  - (4) „nem akarok *kinhalálni*” ('inhalálni')
- b) Felnőttek már ismert kifejezések alapján alkották meg az alábbiakat. Vázolják fel a szóalkotás mögött feltehető folyamatot!
  - (1) *feng sunyi szakértő* ('feng shui')
  - (2) *San Síró* (cím; a csapat kudarcára utalva 2002-ben az UEFA-kupa elődöntőjének első mérkőzésén; vö. a milánói San Siro nevű stadion)
  - (3) *Disznóland* ('Disneyland')
  - (4) *díszpancser* ('diszpécser')
- c) Mi a hasonlóság és a különbség a fenti eljárások között?

A nyelvi tevékenység perspektivikus jellege, a nyelv indexikussága

📖 Tátrai Szilárd (2005): A nézőpont szerepe a narratív megértésben. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI. Budapest: Akadémiai Kiadó. 207–229.

Tátrai Szilárd (2011): Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–67, 126–150, 171–189.

A holista kognitív nyelvészet néhány alapvető megállapítása a nyelvi tudásról (Langacker 1987; Tolcsvai Nagy 2005, 2010, 2013)

A nyelv nem függetleníthető a beszélőtől/konceptualizálótól, mert

- a nyelvi tudás az elme képességei által meghatározott, tapasztalati alapú tudás
- a konceptualizált tartalom egy szituációnak a beszélő általi (szubjektív) értelmezése és elrendezése, megkonstruálása
- a nyelvi tudás műveleti jellegű (procedurális)
- a nyelv perspektivikus természetű

A nyelvi reprezentáció, a „nyelvi szimbólumok” perspektivikus természetű

A nyelvi szimbólumok perspektivikus természetűek, mert „nem közvetlenül képezik le a világot, hanem arra szolgálnak inkább, hogy az emberek másokat arra ösztönözzenek, hogy egy perceptuális vagy konceptuális helyzetet egy bizonyos módon és ne másképp értelmezzenek vagy figyeljenek meg.” (Tomasello 1999/2002: 137.)

A megnyilatkozás meghatározása

„A megnyilatkozást érdemes olyan nyelvhasználati eseményként (usage event) értelmezni, amellyel a diskurzus egyik résztvevője, a megnyilatkozóként fellépő beszélő vagy író – a maga kontextusfüggő kiindulópont(ok)ból reprezentálódó közlésével – a másik résztvevő(k) mentális irányultságát (figyelmét, megértését) kívánja befolyásolni a diskurzus világának (discourse universe) létrehozását illetően.” (Tátrai 2009: 361.)

Alapvető műveletek a jelentésképzésben (Tolcsvai Nagy 2010: 21–48, 2013: 113–158)

– **konstruálás**

- a fogalmakat (fogalmi szerkezeteket) és a nyelvi reprezentációt is létrehozjuk, megkonstruáljuk, több művelet révén (lásd alább), aktívan és dinamikusan
- ugyanaz a dolog, jelenség vagy esemény többféleképpen is megkonstruálható

– **absztrakció, sematizáció, kategorizáció**

- a példányokról szóló tudást fogalmakba szervezzük, a fogalom az absztrakció és a sematizáció műveletében alakul ki
- az új információ interakcióba lép az előhívott, a hosszú távú memóriában tárolt ismeretekkel – megerősítés → **séma** jön létre (sematizálódás/sematizáció) (vö. az ismerős és a még ismeretlen arcokat jellemzően különböző módon dolgozzuk fel; Eysenck–Keane 1997: 83)

- a kategóriák kialakítása nem tudományos, hanem hétköznapi kategorizáció: példányalapú, a kategóriák viszonya a családi hasonlóság elve alapján szerveződik, prototípushatást mutat (Eysenck–Keane 1997: 268)
- **a tudás elrendeződése, a komplex mátrix:** a tudás idealizált kognitív modellekbe (IKM) rendeződik; ez a komplex mátrix csomópontok (fogalmak) és kapcsolatok hálózata (Lakoff 1987: 69)
  - a tudás elrendeződésének sajátosságai vannak
    - ♦ Gestaltpszichológia: „a jó formákat” alkotó tényezők: a pregnancia, a közelség, a hasonlóság, a zártság, a jó folytatás; ezek szervezik egységbe a részeket (Pléh 1996; Eysenck–Keane 1997: 69, 73)
    - ♦ az egész a részekhez képest elsődleges
  - előtér: háttér; elsődleges figura/trajektor: másodlagos figura/landmark
  - **centralitás:** a jelentés alszerkezetei nem azonos jelentőségűek, a stabilabb/állandóbb jellemzők általában központiak
  - **feltűnőség** (szaliencia): valamelyik tartomány kiemelkedővé, elsődlegessé válik, kiemelkedik az érzékelés és a fogalmi konstruálás számára; egy másik értelmében a fogalom, illetve a nyelvi szerkezet könnyű előhívhatósága, könnyű hozzáférés (Tátrai 2011: 214)
  - **perspektiváltság**
    - ♦ a nyelv perspektivikus természetű, nemcsak a megnyilatkozások, hanem az egyes nyelvi kifejezések is lehetnek perspektiváltak
      - deiktikus perspektíva (vö. szituatív igék (*jön: megy, visz: hoz* stb.); névmások (*itt, úgy* stb.), határozószók (pl. *most, ma, távol*)
      - specifikussági szint szerinti perspektíva
      - funkció szerinti perspektíva
- **a támogató mátrix (ko(n)textus) szerepe a jelentésképzésben:** a támogató mátrixba beletartozik a kotextus (közvetlen szövegkörnyezet), a tematikus kontextus (tudáskeret, forgatókönyv) és a szituációs kontextus (kontextus) (személyviszonyok: résztvevői szerepek, stratégiák; szociokulturális közeg; fizikai környezet, tér- és időviszonyok); mindez hatással van a figyelem irányulására

Az index mint jeltípus (Peirce 1975 [1932])

„Indexnek nevezzük azt a jeltípust vagy ábrázolást, amely tárgyára nem azért utal, mert hasonlít hozzá, illetőleg analógiát mutat vele, vagy olyan általános jegyekkel társítható, melyek történetesen e szóban forgó tárgyban is megtalálhatók, mint inkább azért, mert dinamikus (és ezen belül térbeli) kapcsolatban van mind az egyedi tárggyal, mind annak az érzékeivel, illetőleg emlékezetével, aki jelként veszi igénybe.

Tényállást soha nem lehet megállapítani anélkül, hogy valamely jelet ne használnánk indexként. Ha *A* azt mondja *B*-nek: »Tűz van«, *B* azt fogja kérdezni: »– Hol?« Ekkor *A* szükségképpen indexhez folyamodik, még akkor is, ha csak azt szándékozik válaszolni, hogy valahol a létező világ-egyetemben, a múltban vagy a jövőben.” (Peirce 1975: 39. Vö. a kognitív nyelvészet grounding 'lehorgonyzás' terminusával!)

„Az indexeket három tulajdonsággal lehet megkülönböztetni a jelek vagy ábrázolások más típusaitól: nincs jelentéssel telített hasonlóság a tárgyak és az indexek között: az indexek egyedekre, egyedi egységekre, egységek egyszeri társulásaira vagy egyszeri folytonosságokra utalnak; végül

vak kényszerrel irányítják a figyelmet a tárgyukra. [...] Lélektanilag az index működése az összefüggésre és nem a hasonlóságra épülő társítástól vagy értelmi műveletektől függ.” (Peirce 1975: 40.)

A deixis meghatározása

„A deixis olyan nyelvi művelet, amely a diskurzus értelmezésébe bevonja a **résztevők fizikai és szociális világát**, vagyis azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédhelyzet tér- és időbeli, valamint személyközi viszonyainak a feldolgozásából származnak. A prototipikus deiktikus kifejezések kontextusfüggő viszonyítási pontokból teszik hozzáférhetővé annak a referenciális jelenetnek a térbeli, időbeli vagy éppen személyközi viszonyait, amelyre a nyelvi szimbólumokkal a megnyilatkozó a befogadó figyelmét irányítja.” (Tátrai 2011: 127.)

- 📖 Eysenck, Michael W. – Keane, Mark. T. (1997 [1990]): Kognitív pszichológia. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lakoff, George (1987): Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. (1987): Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical foundations. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1990): Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Peirce, C. S. (1975): A jelek felosztása. In: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): A jel tudománya. Budapest: Gondolat Kiadó. 19–41.
- Pléh Csaba (1996): A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In: Pléh Csaba (szerk.): Kognitív tudomány. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium. 9–34.
- Sperber, D. – Wilson, D. (1986): Relevance: communication and cognition. Oxford: Blackwell.
- Tátrai Szilárd (2009): A megnyilatkozás fogalmának perspektivikus értelmezése felé. In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 361–371.
- Tátrai Szilárd (2011): Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2005): Funkcionális nyelvten: elmélet és gyakorlat. Magyar Nyelvőr 348–62.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2010): Kognitív szemantika. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael (1999/2002): Gondolkodás és kultúra. Budapest: Osiris Kiadó.

1. Világ- és nyelvismeret

Milyen tudás szükséges az alábbi diskurzusrészletek (szekvenciák) megértéséhez?

- (1)
- Jössz a büfébe?
  - Kösz, hoztam szendvicset.

(2)

- Nem találom a szemüvegem.
- Itt van!

(3)

- Tanár: – A *napkelet* nem gyanús esetleg [abból a szempontból, hogy nem a szereplő »beszédére« jellemző]?
- Diák: – Ezt inkább az író mondja.

(Irodalomóra, 1984. május 2., Tatabánya, Árpád Gimnázium, III. osztály)

(4)

- Fordulj itt jobbra!
- Nem lehet, egyirányúsították.

(5)

- Hoznál nekem is kávé?
- Akkor adjál aprót, csak egy százasom van. A kétszázás nem jó!

2. Referenciapontok

- a) Ha egy új csoporttársa az épület bejáratánál megkérdezné öntől, hogy hol van ez az óra, megfelelő válasznak tartaná-e a következőket? Ha ön nem az ELTE hallgatója, akkor alakítsa át a feladatot a saját intézménye téri viszonyainak megfelelően! Miért megfelelő a válasz, vagy miért nem az? Igazak vagy hamisak a válaszok?

(1) *Magyarországon, közelebbről a fővárosban, Budapesten.*

(2) *Az ELTE BTK Múzeum körúti kampuszán.*

(3) [a terem száma]

- b) Hol van a szempilla?

(1) a fejen

(2) az arcon

(3) a szemem

(4) a szemhéjon

- c) „Mit csinál” a nap hajnalban, „mit csinál” alkonyatkor?

3. Nézőpontoszerkezet

Válaszoljon a mondatpárokhoz tartozó kérdésekre! Válaszát indokolja is a nézőpontoszerkezet működésének feltárásával!

a)

(1) *X törött kávékészletet vitt Y-nak.*

(2) *X törött kávékészletet hozott Y-nak.*

Kérdés: Mikor törhetett el a kávékészlet?

b)

(1) „*Pironkova legyőzte Venus Williamst.*”(2) *Venus Williams kikapott Pironkovától.*

Kérdés: A győztes vagy a vesztes a kiindulópont a figyelem számára?

c)

(1) *X csak nagy nehezen dobta el a labdát.*(2) *Y csak nagy nehezen kapta el a labdát.*

Kérdés: Ha ugyanannak a labdának ugyanazon a pályán való mozgásáról van szó, akkor melyik szereplő tűnik ügyesnek vagy ügyetlennek?

d)

(1) „*Pestre jön Tutanhamon.*”(2) *Pestre megy Tutanhamon.*

Kérdés: Hol van/lehet a megnyilatkozó?

e)

(1) *Valószínűleg a férjem kizárta a kutyát.*(2) *Valószínűleg a férjem bezárta a kutyát.*

Kérdés: Ki hol van/lehet?

Kérdés: Kinek a nézőpontjából „látjuk” az eseményt?

4. Deixis

Válassza ki az alábbi szövegrészekből a deiktikus kifejezéseket!

Állapítsa meg a deixis fajtáját (térdeixis, ezen belül hely-, idő- stb. deixis; társas deixis, ezen belül személy- és attitűddeixis)! Törekedjen a kifejezés grammatikai minősítésére is (a szavak szófaji jellemzésére, a morféma pontos meghatározására)!

(1) – Figyelj rám, mert nem leszek itt holnap, amikor jön a mester, és az se száz százalék, hogy fel tudsz hívni! Tehát: ide fúrja fel a polcokat, de vigyázzon, nehogy megint átüsse a falat. Szemben lesz a konzol a gördeszkádnak (GÖR van a cetlin). A képtartók helyét bejelöltem (KÉP van odaragasztva), ezt pont úgy kérem, ahogy a múltkor. A javításokat is csinálja meg! Csak ennyit adj oda neki, ha többbe kerül, majd én rendezem vele, ne kérj a nagyiektól!

(A gyakorlat céljára a szerző által alkotott szöveg.)

(2) Tehát akkor egy húszéves körüli fiú bement egy irodaszerű szobába, és elment először jobbra, ahol hát ott keres valamit, igen, és ott hát arra emlékszem, hogy ott valami dobozt kivett, volt egy ilyen fadoboz, abba keresett, de azt visszarakta, utána átment a szobának a bal oldalára, ahol emlékszem, hogy ott voltak ilyen volt egy számítógép, és ott is így kereste, húzkodta ki a fiókokat, és akkor az egyikbe talált egy papírt, és azzal kifutott... nagyon sietett, ezt már mondtam. Ő tehát úgy nagyjából nagyjából ennyire ennyire emlékszem.

(Kivi, 14-es adatközlő)

5. Útbaigazítás

Mi a deixis sajátossága az alábbi szövegben? (Kulcsszó: autodeixis, heterodeixis.)

„Ócsa városból ki kell menni Alsónémedi felé, majd az S kanyart elhagyva (a bal oldalon található épület után) balra kell fordulni a bekötőútra (ami földúttá válik pár méter után), innen már látszanak a Madárvárta épületei.” (Google [1])

📖 Laczkó Krisztina (2003): A mutató névmások funkcionális vizsgálata. Magyar Nyelvőr 127. 314–325.

🌐 Google (1) Az ócsai Madárvárta Egyesület elérését segítő útbaigazítás. <http://www.fotoklikk.hu/esemeny/fotokiallitas/az-ezerarcu-termeszet-20-magyar-termeszetfotes-kiallitasa-ocsan> (2010. 09. 01.)

6. Kép – esemény

Két pár alkosson csoportot! A csoportok beszéljék meg, hogy milyen eseményt rögzít a 6. kép! Az egyik pár írja le röviden az eseményt, és reflektáljon az elbeszélte esemény nézőpontszerkezetére! A másik pár tervezzen meg különböző nézőpontokat, amelyekből az esemény és az egyes jelenetek reprezentálhatók! Végül beszéljék meg a megoldásokat!

6. kép

7. Komplex mátrix – aktív zóna

Két pár alkosson csoportot! Az egyik pár ábrázolja közös tudásuk alapján a KÖNYV komplex fogalmi szerkezetét! A másik pár gyűjtsön adatokat a *könyv* kifejezés különböző környezetekben való előfordulására, és állapítsák meg, hogy az adott előfordulásban mire irányul a figyelem! Végül a párok beszéljék meg a megoldásokat, és ha kell, bővítsék ennek az alapján a KÖNYV fogalomnak az adatok nélkül felvázolt modelljét!

8. Deiktikus mozaik

Válassza ki azokat a kifejezéseket, amelyek megértése a deiktikus centrumhoz való viszonyban történik!

- (1) *kint, cukrász, odalép, térkép, rájuk, ezt, salétromsav, feljebb, erre, rajta* ('nem más'), *ebéd, evés után indulunk, 1991-ben, náluk, Cár Atyuskánk, itt, azzal*
- (2) *mindig, ezelőtt két évvel, most, eszes, balra, eretnek, onnan, délfelé jövök hozzád, itthon, mi* ('nem mások'), *Excellenciás Uram!, nélküle, olvaszt, taval*

A kiválasztott kifejezések kezdőbetűit összeolvasva egy-egy terminust kapnak. Értelmezzék a terminusoknak a deixishez fűződő viszonyát!

9. Deiktikus kivetítés

Hogyan működik a deiktikus kivetítés, és mi a funkciója az alábbi példákban?

- (1) *Jövök már!*
- (2) *Kedves Anyuka! Érdemes a babát a gyermekorvosnak megmutatni!*
- (3) *„Húzódjunk beljebb kérem... Táncolni lehet a kocsi közepén... Na még egy kicsit... Jegyeket, ahol még nem kezeltem...”* (Google [1])

🌐 Google (1) Máriássy Judit: Légy a pohárban. http://www.filmintezet.hu/uj/kiadvanyok/filmspiral/31/legy_a_poharban.htm (2015. 08. 03.)

10. Szaliencia

Mi a szaliens az alábbi eltérő megnevezésekben?

A feladatban szereplő kifejezések nem feltétlenül valódi szinonimák (például a forrásvíz ásványianyag-tartalma kisebb, a gyógyvízé lényegesen nagyobb az ásványvízéhez képest), de a köznapi használatban a különbségek gyakran eltűnnek, és a beszélők teljes szinonimákként is kezelhetik az egyes pontok szavait.

- (1) *ásványvíz, kristályvíz, forrásvíz, gyógyvíz, savanyúvíz*
- (2) *töltőceruza, Rotring ~ rotring*
- (3) *mop, felmosó(fej), gyorsfelmosófej*
- (4) *bermuda(nadrág)², rövidnadrág, sort(nadrág), térdnadrág*
- (5) *tangapapucs, strandpapucs, vietnámi papucs, Havaianas ~ havaianas* [papucs]
- (6) (azonosító) *csuklópánt, (szilikon) karkötő, karszalag, karpánt*
- (7) *hand-out, segédlet, segédanyag, kiosztmány, „kézbevaló”*
- (8) *rendelőintézet, egészségház, egészségközpont, (SZTK, poliklinika)*

² Térdig érő, de a térdet még nem takaró rövidnadrág, szárain felhajtással. Sportoláshoz vagy strandon viselik. Gyapjúszövetből készült elegáns változata is van.

📖 Andor József (1998): A fogalmi keret, a szómező és a szinonimitás határvonalai. In: Gecső Tamás – Spannrafft Marcellina (szerk.): A szinonimitásról. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 7–19.

Andor József (2013): Elmékedések és vizsgálódások a szalientia körül. In: Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–97.

11. Állatnevek

Írjon példát olyan állatnévre, amelyben a megnevezés a következő tartományok profilálásával történik!

Például a *vakond* kifejezéssel valaminek a hiányát [a látás hiányát, l. h) feladat] előtérbe helyezve nevezük meg az állatot.

a) cselekvés	f) testrész
b) hang(adás)	g) élőhely
c) méret	h) valaminek a hiánya
d) szín	i) hasznosság az ember szempontjából (amire az ember „használja”)
e) egyéb külső jellemző	

12. Szerepek

Milyen megnevezéseket használ önmagára különböző szerepekben, különböző társas viszonyokban? Értelmezze a kifejezésekre vonatkoztatva a jelentést és a referencialitást!

13. Barkochba

Párban játsszanak barkochbát! Egy szófajra kell gondolni, illetve azt kell kitalálni. Írják le a kérdéseket! Milyen összefüggés van a kérdésekben a szófaji kategóriát megnevező főnevek felbukkanásának sorrendje és a megnevezések specifikussági szintje között?

Ⓟ

A barkochbát általában jól ismerik a diákok, de játék közben nem szoktak reflektálni arra, hogy a játék a konceptuális hierarchiában való (interszubsjektív) tájékozódáson alapul. A hierarchikus viszony azonban előtérbe kerül, amint tudományos kategorizációt kell működtetniük (mint a fenti játékban), és annál nagyobb mértékű a reflexió, minél nagyobb erőfeszítést kíván a tájékozódás a hierarchikus viszonyokban.

Ez a játék tantárgytól függetlenül mindig alkalmas gyakorlásra akkor, ha valamilyen hierarchiát már felvázoltunk, és annak elveiben és tartalmában megállapodtunk. A kérdezős játékokra és az általuk megvalósítható fejlesztési lehetőségekre lásd Fischer 2007-et!

📖 Fisher, Robert (2007): Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni játékokkal. Budapest: Műszaki Kiadó.

14. Szórendi ösvény

Mi lehet a szórendi különbség magyarázata?

a)

- (1) Bemutatom neked a férjemet, Bélát.
- (2) Bemutatom neked Bélát, a férjemet.

b)

- (1) A palacsintát szívesen megeszik a gyerekek.
- (2) A gyerekek szívesen megeszik a palacsintát.

c)

- (1) „Idén várhatóan 10 millió alá csökken Magyarország népessége, negyven év múlva pedig már csak 8,5 millióan leszünk...” (Google [1])
- (2) Magyarország népessége idén várhatóan 10 millió alá csökken, negyven év múlva pedig már csak 8,5 millióan leszünk...

d) Mi az oka annak, hogy alig van adat *a szülő gyerekei* sorrendre, de rengeteg van *a gyerek szülei-re*?

 Hadrovics László (1969): A funkcionális magyar mondattan alapjai. Budapest: Akadémia Kiadó. 139–176.

 Google (1) www.inforadio.hu/hir/belfold/hir-365576 (2010. 07. 09.)

A fenti gyakorlatok egy alapvető mentális sémára, a referenciapont-szerkezetben is működő FORRÁS – ÖSVÉNY – CÉL sémára irányítják a figyelmet (Langacker 1991: 207, 2006: 22, 2008: 83; Tolcsvai Nagy 2013: 255–257). A FORRÁS – ÖSVÉNY – CÉL vagy KIINDULÓPONT – ÚT – CÉL sémára lásd Lakoff 1987: 283, a magyarban tárgyalja például Kövecses–Benczes 2010: 135–136; Tolcsvai Nagy 2010: 42.

A megnyilatkozó irányítja a beszélőtárs figyelmét, általában valamilyen könnyebben hozzáférhető referenciapontból, kiindulópontból vezeti el a figyelem középpontjában álló célszerkezethez. Ennek a műveletnek megfelelően alakul a mondat szórendje is (a D3 dimenzióban, lásd Imrényi 2013).

 Imrényi András (2013): A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010): Kognitív nyelvészet. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lakoff, George (1987): *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: The University of Chicago Press.

Langacker, Ronald W. (1991): *Foundations of cognitive grammar. Volume II. Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. (2006): Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 17–40.

Langacker, Ronald W. (2008): *Cognitive grammar: A basic introduction*. Berlin: Walter de Gruyter.

Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.

15. A feltűnő meg nem mutató, az elhallgatás

a) Értelmezze a „hiány” jelentésképző szerepét a 7–8. kép (Google [1]–[2]) összevetésével!

7. kép

8. kép

b) Értelmezze a (pl. kifejtetlenségből, elhallgatásból eredő) „hiány” működését az alábbi dialógusokban!

(1)

- Hogy viseled az elvesztését?
- [csend]
- Nagyon fájdalmas?
- Bocsánat, ellenőriznem kell az italokat.

(2)

- Milyen az új főnököd?
- Magas.

(3)

- Mitől olyan fáradt a feleséged?
- Attól biztos nem.

Az adat forrása Fricsovszky Éva (2000): Szöveghiányok retorikai és szövegtani keretben. In: Földi Éva – Gadányi Károly (szerk.): Vox humana. Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára. Budapest: ELTE. 168–70.

🌐 Google (1) <http://thaikep.blogspot.hu/2006/08/szerzetesek.html> (2015. 08. 03.)

Google (2) <http://happytobehomeless.com/2012/08/bryans-back-in-budapest/> (2015. 08. 03.)

16. Testben levés, a világ testiesülése

Hogyan függ össze az ember testben levése, a világnak, a térnek az emberi testben való megtapasztalása az alábbi példákban megfigyelhető metaforikus jelentések kialakulásával?

a) előre : hátul, hátra

(1) *előrelátó* [ember], *előremutató* [kezdeményezés], *előreviszi* [az ügyet]

(2) *hátráltat*, [yminek a] *hátulütője*, *hátról támad*

b) fent, fel : lent, le

(1) *felbátorodik, feldühít*

(2) *lehiggad, lenyugszik, lecsillapít*

(3) *felköltözik* [a fővárosba], *felmagasztal, felnéz* [rá]

(4) *leköltözik* [vidékre], *lealacsonyít, leértékel, lenézi*

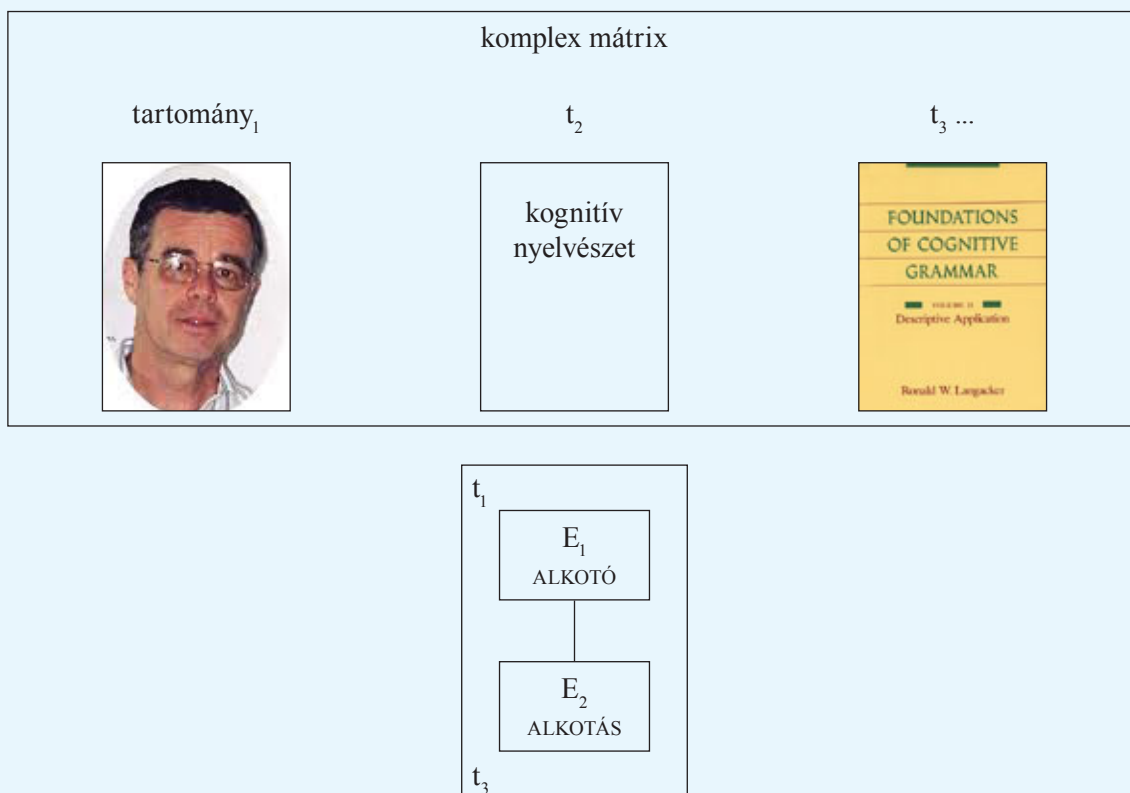
- 📖 Szilágyi N. Sándor (1996): *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
 Tolcsvai Nagy Gábor (2013): *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.* Budapest: Osiris Kiadó.
 80–83.

A metonímia művelete (Tolcsvai Nagy 2010: 93–95; Kövecses–Benczes 2010: 63–73)

Az E_2 entitás (célentitás) az E_1 entitáson (a közvetítő entitáson) keresztül válik mentálisan hozzáférhetővé; E_1 és E_2 ugyanabba a komplex mátrixba (IKM-be) tartoznak, viszonyuk a kontiguitás (érintkezés). Példa (5. ábra):

(1) Olvastad a 91-es Langackert?

5. ábra
A metonímia művelete

- 📖 Kövecses Zoltán – Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Tolcsvai Nagy Gábor (2010): *Kognitív szemantika.* Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem
 Közép-európai Tanulmányok Kara.

Ⓟ

Az iskolai feldolgozásban gyakori, hogy a metonimizációt csak nagyon sematikusán, például RÉSZ-RÉSZ, RÉSZ-EGÉSZ stb. viszonyként tárgyalják. Ez bizonyos esetekben kielégítő leírást adhat, de a tartományok és viszonyuk részletezése általában eredményesebb a művelet megértése szempontjából. Mivel a figyelemáthelyezés sokszor nem egylépcsős (pl. a *jó fej/arc* esetében nem a testrészt jó, ez felelne meg az egyszerű RÉSZ-EGÉSZ viszonynak), illetve összekapcsolódhat a metonimizáció és a metaforizáció művelete is, ezért mindig a kifejezés jobb megértése lehet az adekvát pedagógiai cél, és nem az öncélú típusba sorolás.

Minél kevésbé feltűnő a metonimizáció, annál nagyobb tudatossághoz segíti a diákokat a felismerése. Például a konstruáló kiindulópontjából nem szokott feltűnővé válni A SZEMÉLY A VISELKEDÉSE/CSELEKVÉSE HELYETT fogalmi metonímia (pl. *kiakasztott az öcsém; rossz voltál*). A metonimizációnak az identitáskonstruálásban betöltött szerepét tanulmányozni nyelvi adatok alapján különösen tanulságos lehet a 14–18 éves korosztály számára.

17. Figyelemáthelyezés

Mutassa be a jelentésszerkezeten (komplex mátrixon/IKM-en) belüli figyelemáthelyezés műveletét az alábbi példákban!

- (1) Visszavitted az üres *üvegeket*?
- (2) Ismerem, jó *fej*.
- (3) „[Állam megnevezése] nem tárgy *az USA-val*.”
- (4) Hány *kanál* mézzel iszod a teát?
- (5) „[Személynév] *fellökte a sörét* majd felkapta az üveget és a sört mentette, nem a fényképezőt.”
- (6) „35 éves a táncházmozgalom: *táncol egész Budapest*.”
- (7) „Ezen a kiállításon bemutatott nagyobb méretű *vászna*: a Lakodalomra készülő cigányok, érett tónusú, s egyben dekoratív színességű szép kép [...]”
- (8) „Hétfőtől *sztrájkol a* [Légitársaság neve]”
- (9) „*Március 15-e* jelképpé vált, nemzetünk szabadságszeretét, szabadság utáni vágyát fejezi ki.”

Ⓟ

Érdeemes a gyakorlatok során figyelni a jelentésváltozás folyamatára, a metonímia konvencionálódására is. Érdekes feladat gyűjteni olyan, keletkezésükben metonimikus kifejezéseket, amelyek megértésében a metonimikus viszony már vélhetőleg nem aktiválódik (de ez nem zárja ki azt, hogy valamilyen mértékben feldolgozzuk), ezért nem okoz ellentmondást a közvetítőtartománynak ellentmondó kifejezéssel való összekapcsolódás (pl. *fakanál* [konyhai eszköz, kanáltípus] hőálló *műanyagból*).

18. Metonímia mutatóba

Írjon példát az alábbi viszonyokat képviselő metonimikus kifejezésekre!

3. táblázat

Közvetítő tartomány	Céltartomány	Példa
ANYAG	BELŐLE KÉSZÜLT TÁRGY	
FOLYAMAT	A FOLYAMAT EREDMÉNYE, A FOLYAMAT SORÁN LÉTREJÖVŐ DOLOG	
HELY	ESEMÉNY	
SZEREPLŐ/SZEMÉLY	ESEMÉNY	
ESEMÉNY	A BENNE RÉSZTVEVŐK	
BIRTOK	BIRTOKOS	
NÖVÉNY	NÖVÉNY RELEVÁNS RÉSZE	
NÖVÉNY	BELŐLE KÉSZÜLT ÉTEL/ITAL	
NÉP(HEZ TARTOZÓ SZEMÉLY)	HOZZÁ TARTOZÓ NYELV	
TULAJDONSÁG	A TULAJDONSÁGOT HORDOZÓ SZEMÉLY/DOLOG	
HELY (pl. székhely)	INTÉZMÉNY	
SZÁMJEGY	ILYEN CÍMLETŰ BANKJEGY/ÉRME	
ÍRÁS- VAGY ZENEMŰ	ENNEK ELŐADÁSA	
ÉLŐLÉNY/DOLOG	ENNEK ÁBRÁZOLÁSA	

Egészítse ki a 3. táblázatot újabb viszonyokkal!

Érdeemes megfigyelni, hogyan beszélnek az emberek az eszközeikről, például a mobiljukról!

 Pethő Gergely (2003): A főnevek polyszemiája. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Igék, főnevek, melléknevek. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 57–124.

Rendszerszerű összefüggések, a nyelv szimbolikus természetete és hálózatisága

📖 Ladányi Mária (2007): Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 39–56., 95–100.

A szimbólum mint jeltípus (Peirce 1975 [1932])

„A szimbólum olyan jel, amelyet pusztán vagy főleg az a tény tesz jellé, hogy jelként használják, értik meg, függetlenül attól, hogy természetes-e vagy konvencionális ez a szokás; tekintet nélkül azokra az indítóokokra, melyek eredetileg szabályozták a kiválasztását.” (Peirce 1975: 41.)

A szimbolikus viszony a kognitív nyelvtanban (Langacker 1987)

„Language is symbolic in nature. It makes available to the speaker – for either personal or communicative use – an open-ended set of linguistic **signs** or **expressions**, each of which associates a semantic representation of some kind with a phonological representation. I therefore embrace the spirit of classic Saussurean diagrams like Fig. 1.1, with the understanding that explicit, substantive characterization is required for the elements they depict.

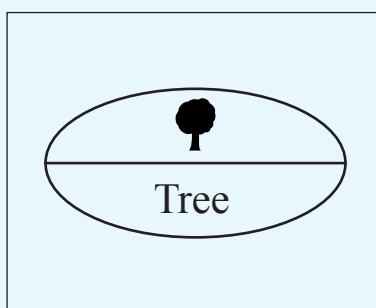

Fig. 1.1

My thinking, however, departs in certain ways from this classic conception. First, the arbitrary character of linguistic signs is easily overstated, despite the important kernel of truth in the principle of *l'arbitraire de signe*. [...] any polymorphemic linguistic sign (this include the vast majority of expressions) is nonarbitrary to the extent that it is analyzable. [...] The principle is therefore limited largely to individual morphemes, but even here it must be significantly qualified. I refer not only the obvious cases of onomatopoeia, but more broadly to the pervasive influence of analogy and subtle forms of sound symbolism as constant contributory (though seldom determinative) factors in the gradual evolution of our lexical stock [...]. [...] my conception of language as symbolic in nature extends beyond lexicon to grammar. I will argue that morphological and syntactic structures themselves are inherently symbolic, above and beyond the symbolic relations embodied in the lexical items they employ [...].

From the symbolic nature of language follows the centrality of meaning to virtually all linguistic concerns. Meaning is what language is all about; [...] I contend that grammar itself, i.e. patterns for grouping morphemes into progressively larger configurations, is inherently symbolic and hence meaningful. [...] Grammar is simply the structuring and symbolization of semantic content; for a linguistic theory to be regarded as natural and illuminating, it must handle meaning organically rather than prosthetically.” (Langacker 1987: 11–2.)

Egy magyar példa a szimbolikus viszony funkcionális kognitív nyelvészeti kiindulópontból elvégzett értelmezésére (Imrényi 2013)

„A prototipikus igei alapú magyar mondatok szerkezete leírható úgy, mint **szimbolikus viszonyok többdimenziós hálózata**, amely az **állítmány mint sematikus mondategész** (alapértelmezésben: sematikus pozitív kijelentő mondat) köré szerveződik.” (Imrényi 2013: 46.)

„Nézzük először egy prototipikus minőségjelzős szerkezet, a *magas ház* elemzését a javasolt nézőpontból. Elméleti háttértől függetlenül belátható, hogy a szintagma két tagja között egy **sajátos** (más kapcsolattípusoktól megkülönböztethető) **szemantikai viszony** áll fenn – ennek leírása természetesen modellenként eltérő lehet. Langacker (1987, 1991, 2008) kognitív nyelvtanának keretében azt mondhatjuk, hogy a *ház* főnév – névelő nélkül – egy lehorgonyozatlan dolgot jelöl (elvontabban: egy régiót egy tartományban). Jelentését különféle kognitív tartományok (alak, anyag, méret, funkció stb.) mátrixában lehet jellemezni; ezek közül a *magas* melléknév a FÜGGŐLEGES KITERJEDÉS tartományában profilál egy értéket, kidolgozva a *ház* komplex fogalmi szerkezetének egyik vonatkozását. [a lábjegyzet kihagyásával] A kompozitumszerkezet profilját a *ház* határozza meg (ő az ún. *profile determinant*), mivel a szerkezet egésze hozzá hasonlóan főnévi jelentést hordoz – hagyományos műszókkal kifejezve ő a szintagma alaptagja.

A fenti módon – vagy másképpen – jellemzett sajátos jelentésviszonyhoz egy hasonlóan sajátos (más formai megoldásoktól eltérő) jelölő eszköz tartozik: a szórend egyértelműen felismerhetővé teszi, hogy a *magas ház* jelzői szintagma, ellentétben az *a ház magas* predikatív szerkezettel. Más nyelvekben, például a latinban a szórend rugalmasabb (különösen a költészet regiszterében), mivel a jelző és jelzett szó kapcsolatát morfológiai megoldás (nembeli egyeztetés) jelzi. A magyarban a birtokos szerkezet *-nAk* ragos és rag nélküli változata példázza alaktani jelöltség/jelöletlenség és szórendi kötöttség/rugalmasság hasonló kölcsönviszonyát (*János kalapja*, **kalapja János*, *Jánosnak a kalapja*, *a kalapja Jánosnak*). Akár a szórend, akár a morfológia jelzi a két elem sajátos jelentésviszonyát, a következtetés nem lehet más, mint hogy a jelzői szintagma forma–jelentés pár, vagy másképp: szimbolikus viszony.” (Imrényi 2013: 47.)

„[...] a mondat elemi **szimbolikus egységek** és a közöttük fennálló **szimbolikus viszonyok** (formai jelöléssel asszociált jelentésviszonyok) hálózata.” (Imrényi 2013: 49.)

📖 Imrényi András (2013): A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Langacker, Ronald W. (1987): Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical foundations. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. (1990): Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar. Berlin: Mouton de Gruyter.

Peirce, C. S. (1975): A jelek felosztása. In: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): A jel tudománya. Budapest: Gondolat Kiadó. 19–41.

Ⓟ

Az alábbi gyakorlatok annak a felismeréséhez vezetnek el, hogy azok a nyelvi műveletek, amelyeket az oktatásban általában elkülönítve szemléltetnek (pl. todalékolás, a mondat létrehozása), esetleg külön-külön nyelvi szintekhez is kötnek (pl. morféma-, szó- vagy mondatszint) szorosan összefüggenek egymással, a szétválasztásuk legfeljebb a leírás céljának felelhet meg, nem a nyelvi tevékenységnek (mint működésnek, viselkedésnek).

Például az 1. gyakorlatban a *hoz* ige jelentése nem adható meg a mondat más szavaival való kapcsolatának a feldolgozása nélkül. Az ige valamilyen esemény közlésében, bizonyos mintázatokban fordul elő. Ezek a mintázatok lehetnek többé-kevésbé egységjellegűek is (megszilárdultnak tekinthető például a *vmi/vki kihoz vkit a sodrából* szókapcsolat). A gyermekek is mintázatokat ismernek fel, amikor hallják és megértik az ige jelentését. Ez a megértés nyilvánvalóan megelőzi a tudatos grammatikai elemzést. Az egyszerű (felismerhető grammatikai szerkezettel nem rendelkező) nyelvi kifejezéseket (pl. szóelemeket, szavakat) sem izoláltan kezeljük, hanem mintázatokban (konstrukciókban), és elménk feltehetőleg ilyen kapcsolatokban (aktivációs mintázatokban) is tárolja őket (ehhez lásd még a konstrukciókról szóló információs részt alább).

A gyakorlatok elvégzésekor tehát érdemes szem előtt tartani azt, hogy a nyelvi kifejezésnek formai és funkcionális oldala is van, és ezek együtt változnak a nyelvváltozási folyamatok során. Például az 1. gyakorlat *hoz* igéjének metaforikus jelentései is vannak (lásd a [2]–[6] példákat), ezekben részben hasonló, részben eltérő az ige kapcsolódási mintázata (az alapjelentéshez képest és egymáshoz képest is). Úgy is fogalmazhatunk, hogy az elvontabb jelentés és az ennek megfelelő konstrukció (jelentéssel és a jelentés által motivált formával rendelkező mintázat) nem független az alapkonstrukciótól, de a jelentésváltozást a formai oldalon is változások kísérték.

1. A *hoz* ige jelentései

- a) Mi a *hoz* ige alapjelentése? Mutassa be a jelentést és a hozzá tartozó konstrukciót!
- b) Hogyan függ össze az alapjelentéssel a többi jelentés? A jelentésváltozás milyen következményekkel jár a konstrukcióra nézve?
  - (1) Hozott nekünk ki, a kertbe egy kis teát meg süteményt.
  - (2) A bolognai folyamat változást hozott az életünkbe/a felsőoktatásba.
  - (3) Előrébb hoztam a dolgozatírást.
  - (4) Kihozott a sodromból.
  - (5) Három új hajtást is hozott a kis körtefa.
  - (6) Miért hozod fel mindig ezt a témát?

Ⓟ

A diákok általában természetesnek tartják, hogy a szójelentés időben változik, hiszen ezt saját életükben is meg tudják tapasztalni (lásd például a *király*, *sirály* intenzifikátor rövid történetét). Érdemes azonban arra is ráirányítani a figyelmet, hogy a grammatikai jelentések is létrejönnek, és hasonló módon változnak. Például a 2. gyakorlat elvégzésével el lehet jutni ahhoz, hogy a tárgy mint mondatrész jelentése egy esemény (ige) és egy szereplő (tipikusan tárgyragos főnév) viszonyának a kifejezése, és ez a viszony időben változott, a jelentés kiterjesztődött, általánosult. Ugyanez

figyelhető meg minden mondatrészi viszonyban (és minden ilyen viszonyt jelölő toldalék vagy kifejezés, például a névutók jelentésváltozásában). A tárgyias viszony változásához ajánlható Zsilka János elmélete (lásd alábbi az információs részben; a 2. gyakorlat megbeszéléséhez felkínált szempontok is a szerves-dialektikus nyelvelméletben gyökereznek); az alanyhoz és a jelentésváltozáshoz általában Tolcsvai Nagy Gábor kézikönyve (2013: 283–296, 195–208), az esetragokhoz Kothencz Gabriella tanulmánya (Kothencz 2007, 2012), a mondatrészekhez Imrényi András monográfiája (Imrényi 2013) ad funkcionális kognitív értelmezést.

📖 Imrényi András (2013): A magyar mondat viszonyhálózati modellje. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kothencz Gabriella (2007): A *-ban/-ben* és az *-n ~ -on/-en/-ön* jelentésrendszere. Magyar Nyelv 103/4. 432–51.

Kothencz Gabriella Szilvia (2012): Képi sémák és határozóragok. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): Konstruktó és jelentés: Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására. Budapest: ELTE, DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely. 31–58.

Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.

2. A tárgyias viszony

Ⓟ

Csoportmunka. Az alábbi tárgyias viszonyt tartalmazó szerkezeteket külön cédulákon kapják meg a diákok!

- a) Csoportosítsák az alábbi tárgyias viszonyt tartalmazó szerkezeteket a jelentésük alapján! A jelentések hasonlósága és különbsége összefüggésben van a szerkezeti hasonlóságokkal és különbségekkel.

köti a kötelet az ebre, lövi a nyilat, odaköti a kutyát a póznához, dobálja a falat, dobálja a sarat, köti a kötelet, nyíllal lő, késsel ken, feltételhez köti a jelentkezést, a barátjára néz, nézi a barátját, a szög átüti a lemezt, rakja a fát a tűzre, ?rakja fával a tüzet, megrakja fával a tüzet, *megrakja a fát a tűzre, tüvel szedi ki a szálkát, (le)törli a port a szekrényről, szedi a fáról a hernyót, (le)törli a portól a szekrényt, megtisztítja a szekrényt a portól, lövi gépfegyverrel az ellenséget, metszi a kacsot a (szőlő)vesszőről, eltiltja a gyereket a tévétől, eltiltja a tévét a gyerektől, ráköti a szalagot a lány copfjára, copfba fonja a haját, befonta a hízésgével, hogy nagyszerűségére mindig emlékezni fog], szorítja a prést a papírra, kiszorítja belőle a szakdolgozatot, rászorítja a munkára, a rabot oldja a köteléktől, kioldja a festéket a növényből, megoldja a rejtélyt, kiköti, hogy senki nem szólhat bele a továbbtanulásába], megrakja a kályhát fával, rászorítja [heurisztikus feladatokkal] az önálló gondolkodásra, lövi a vadat, a nyíl átlövi a céltáblát

- b) A kifejezések egy része egyszerűbb tárgymanipulációt képvisel. Tárják fel a reprezentált események és a szerkezetek hasonlósága közötti összefüggést! Melyek ezek? Mi jellemző ezekre a szerkezetekre?
- c) Milyen összefüggés figyelhető meg az egyszerűbb tárgymanipulációt képviselő példákban 1) a tárgy és a *vAl* ragos határozó, valamint 2) a tárgyias és a lokális (hely-) viszony között?
- d) A jelentések és a szerkezetek sajátosságai alapján fogalmazzanak meg megalapozott feltevéseket arra vonatkozóan, hogy mely szerkezetek alakultak ki korábban, melyek későbben!

Zsilka János szerint hasonló megfigyelések/tapasztalatok hasonló mondatformákat eredményeznek, a nyelv sajátos szerkezete „követi” a tapasztalatok szerkezetét, a szintaktikai struktúra a tapasztalatokkal összefüggő szemantikai struktúra is (Zsilka 1971: 88); tehát a nyelv pragmatikus rendszer (Zsilka 1971: 40, 238).

Lásd még ehhez az ikonikusság irodalmát is a II. részben! Zsilka János modellje megelőzte a funkcionális kognitív nyelvtant (I. Langacker), valamint a funkcionális konstrukciós nyelvtant (I. Goldberg), de szembetűnők ezekben az elméletekben a hasonló meglátások, szemléletbeli rokon vonások.

(1) „Valójában [...] a nyelvnek magának van egy sajátos struktúrája, amely a valóság – mindennapi tapasztalataink szintjén elsajátítható – struktúrájával kongruál.” (Zsilka 1971: 40.)

(2) Bizonyos szerkezetek a tényállást (megértett szituációt) közvetlenebb, mások „általánosabb módon ragadják meg.” (Zsilka 1971: 153.)

(3) „Egy alacsonyabb szint formái egy magasabb szinten képesek visszatérni [...] működni. [...] Ebben a folyamatban a nyelvi rendszer mint tevőleges eszköze mutatkozik meg annak, hogy a magánvaló dolgokat emberi dolgokká alakítsuk át.” (Zsilka 1971: 156–157.)

Zsilka János felfogásában a nyelv viszonyrendszer, minden viszonyokban értelmeződik, a rendszert a hasonló tapasztalatokra épülő hasonló szerkezetek szervezik. A különböző részrendszerek hasonló szerkezetűek. A nyelvi szerkezetek jelentésváltozása is a specifikusabbtól az általánosabb felé vezet.

(4) „[...] az elemi mondatokat egyúttal átfogóbb szintaktikai alakulatok szerves részének tekintjük. Továbbá: a nyelvi magról (elemi mondatokról) és a nyelv tágabb szintaktikai alakulatairól kialakított kép feltételezi egymást. [...] ha az elemi mondatokról összefüggéseket mutatok ki, úgy az óhatatlanul a nyelv tágabb alakulatainak szerves kiépítésével halad párhuzamosan.” (Zsilka 1971: 64–65.)

(5) „A formák rendszerében a szintaxis kitágulása valósul meg.” (Zsilka 1971: 154)

A nyelv szerves rendszer:

(6) „[...] minden mondatforma egy másik mondatformából vezethető le, és ugyanakkor egy újabb forma kiindulási pontja.” (Zsilka 1971: 228)

Zsilka János (1971): Nyelvi rendszer és valóság. Budapest: Akadémiai Kiadó.

3. Konstrukciók

Hogyan jelölhető nyelvileg?

- (1) a cselekvés eredménye
- (2) az, hogy a cselekvés valamire irányul
- (3) az, hogy a mozgás valamilyen irányba tart
- (4) az, hogy a mozgás valamilyen végpontig tart
- (5) az, hogy valaki/valami valamit mozgásba hoz
- (6) az, hogy valaki valaki mást cselekvésre készítet
- (7) az, hogy valakire/valamire valaki másnak az energiája irányul

Goldberg, Adele E. (2006): Constructions at work. New York: Oxford University Press.

4. Erődinamika

(L. Talmy 2000; Tolcsvai Nagy 2013: 276–278.)

- a) Figyelje meg az esemény szereplőinek erőviszonyát! Melyiknek nagyobb az energiája, ha aszimmetrikus az energiaátvitel? Van-e változás az erő hatására a mozgásban vagy nyugvó helyzetben (valami mozgásba jön vagy nyugvó lesz-e)?
- (1) A szél elsodorja a leveleket.
  - (2) A levelek fel-felreppennek a széltől.
  - (3) A kerítés megállítja a sodródó levelet.
  - (4) A levél nekisodródik a kerítésnek.
  - (5) Ottó és Olga ölelkeznek.
- b) Vizsgálja meg az alanyt az erőviszonyok és az ágensia szempontjából! Milyen különbségek figyelhetők meg? Melyek lehetnek példák a legkönnyebben feldolgozható alanyra (vö. Pléh 1998: 102–104)? Miért?
- (1) A szél elsodorja a székeket.
  - (2) Kázmér összeszedi a székeket.
  - (3) Csak a székeket szedi össze Kázmér.
  - (4) „A székek általában kemény görgővel vannak szerelve.”
  - (5) Borulnak a székek?
  - (6) Kázmér mindig mással szedeti össze a székeket.
  - (7) A székek ülőbútorok.
  - (8) „A székek nagyon változatos formában készülhetnek...”

 Pléh Csaba (1998): A mondatmegértés a magyar nyelvben. Budapest: Osiris Kiadó.

Talmy, Leonard (2000): Toward a cognitive semantics. Volume I. Concept structuring systems. Cambridge–London: A Bradford Book – The MIT Press. 413–7.

Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.

5. Műveltetés

- a) A műveltető igés szerkezetek két alapvető típusára példa az (1) és a (2). Mutassa be ezek szemantikai szerkezetét összefüggésben a szintaktikai sémával!
- (1) *az igazgató árkot ásat a munkásokkal*
  - (2) *az igazgató külföldi munkásokat dolgoztat*
- b) Vizsgálja meg a (3) példát is! Mi ez az új konstrukció, milyen viszonyban van az (1) és a (2) konstrukciós mintázattal?
- (3) *az igazgató külföldi munkásokkal dolgoztat*

 Nemesi Attila László (2003): Nyelvi szintek interakciója a műveltetésben: milyen jelentést hordoznak az alternatív esetragok? Magyar Nyelv 99/1. 9–25.

A konstrukció meghatározása (Goldberg 1998)

Goldberg meghatározása szerint K konstrukció akkor, ha K forma-funkció párt képvisel, amelyben a formai oldal vagy a szemantikai oldal bizonyos aspektusai nem jósolhatók meg egyértelműen K alkotórészeinek az alapján (Goldberg 1998: 205).

„C is a CONSTRUCTION iff C is a form–function pair, such that some aspect of the form or some aspect of the function is not strictly predictable from C’s component parts.”

Goldberg későbbi definíciói már nem tartalmazzák a megjósolhatóság szempontját, tehát minden összetett szerkezet konstrukció, ha forma-funkció párt képvisel (tehát például a szóalak és a szó szerkezet is).

- egy nyelv grammatikája hasonló, általános módon reprezentálódik, mint a nyelv szavai [„The entire language is captured by an extended lexicon, or »constructicon«.” (Goldberg 1998: 205.)]
- a szavak és a nagyobb szerkezetek egyaránt forma-funkció párok, konstrukciók (természetesen vannak különbségek a belső komplexitásban stb.)
- a nyelvtan összefüggésben lévő konstrukciók hálózata
- az elemi mondatok típusaival összefüggő konstrukciók az emberi tapasztalat számára alapvető, központi eseménytípusokat v. jelenettípusokat kódolnak

„**Scene-encoding hypothesis:** Constructions that correspond to basic simple sentence types encode as their central senses, event types that are basic to human experience.” (Goldberg 1998: 205; vö. Croft 2003: 102.)

A konstrukciók „természete” (Goldberg 1998)

- a konstrukciók összefüggésben vannak az eseménytípusokkal (alapvető események az emberi tapasztalásban), például VKI AZT OKOZZA, HOGY VMI MOZGÁSBA JÖN
- az eseménytípusok (alaptípusok) végesek, absztraktak, ezek alapvető mondat típusokat határoznak meg
- a konstrukciók arra szolgálnak, hogy felosszák a világot (a tapasztalatokat) diszkrét eseménytípusokra (vö. conceptual archetypes, Langacker 1991: 294kk.);
- az alaptapasztalatokhoz kötődő konstrukciók korán megjelennek a nyelvelsajátításban és gyakoriak; ilyenek például az általános ’cél’ jelentésű könnyű (light) igék (pl. *csinál, megy, tesz*) mintázatai; a grammatikai jelölőket is legkorábban prototipikus jelenetek reprezentálásában alkalmazzuk (pl. a tranzitivitás grammatikai jelöltsége az angolban először olyan igéken jelent meg, amelyek a tárgymanipuláció eseményéhez, a „manipulative activity scene” típusú tapasztalathoz köthetők, például *ad, vesz, üt*, és nem például a *mond, lát* igéken)
- a konstrukciós sémák a nyelvelsajátítás során jönnek létre (emergens módon) az egyes igék révén megtanult jelentések absztrakciójából (Goldberg 1998: 209); a szótár nagyságával korrelál a szintaxis „fejlettsége”
- szemantikailag hasonló igék erős tendenciát mutatnak arra, hogy hasonló konstrukciókban, hasonló argumentumszerkezettel realizálódjanak; a példányokat mintázatokként (mintázatok részeként) kategorizáljuk a nyelvelsajátítás során

Az alapsémák kiterjesztése

- konstrukciós poliszémia
- variabilitás a tartomány révén (konstrukciós poliszémia), például az OKOZÁS tartomány révén
- metaforikus kiterjesztés; például az OKOZÁS központi értelmében MOZGÁS, MOZGÁSBA HOZÁS (*tesz vmit vhová*); az OKOZÁS-t úgy értjük meg, mint transzfert, akkor is, ha nincs helyváltató mozgás (de van energiaáramlás; vö. FIKTÍV MOZG(AT)ÁS), pl. *x-et vmilyen-né tette*)

- 📖 Croft, William (2003²): Typology and universals. Cambridge: Cambridge University Textbooks.
- Goldberg, Adele E. (1998): Patterns of experience in patterns of Language. In: Tomasello, Michael (ed.): The new psychology of language. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. 203–219.
- Langacker, Ronald W. (1991): Foundations of cognitive grammar II. Stanford: Stanford University Press.

6. A tárgymanipulációtól a szemantikai kifakulásig

Dolgozzanak csoportokban! Három csoport három ige adatai (forrás: MNSZ) és szótárak alapján mutassa be a jelentéseket és ezzel összefüggésben a konstrukciókat! Fogalmazzanak meg feltevéseket a jelentésváltozás folyamatára vonatkozóan! A metaforáknál figyeljenek arra a különbségtételre, hogy az ige metaforizálódik-e, vagy a nagyobb szerkezet, esetleg a teljes alapséma!

Szemponatok:

- Eljuttat-e valaki valamit valahova/valakihez?
- Helyet változtat-e valami az esemény során?
- Milyen természetű DOLOG a tárgyként reprezentált szereplő?
- Milyen a szintaktikai szerkezet (pl. milyen bővítménye(i) van(nak) az igének)?
- Helyettesíthető-e az igés kifejezés a főnévből képzett igével (pl. *felhatalmazást ad ~ felhatalmaz*)?

a) *ad*

- (1) A város ad otthont annak a rendezvénynek, mely szeptember 9-én 15 órától kezdődik a Református Nagytemplomban [...]
- (2) A [tiszttség/személy] felhívja a [Párt] képviselőjének figyelmét arra, hogy a tanácsadó tanácsot ad, s a döntéshozók lehetősége a tanácsok megfogadása vagy elvetése.
- (3) [...] felajzott kíváncsisággal leste, milyen választ ad a [Párt] novemberi küldöttgyűlése a súlyos válsághelyzet által kikényszerített alapkérdésekre
- (4) [Személynév] szerint a csatlakozás a [Szervezet]hez ismét lökést ad majd a gazdasági növekedésnek
- (5) A dokumentumoknak különös hitelt ad, hogy [...].
- (6) Az agrárdemonstrációt elutasító szervezet szerint az érdekegyeztetés lehetőséget ad a társadalmi párbeszéd felújítására az agrárügyekben.
- (7) [...] a [Zenekar] ad koncertet.
- (8) [politikai szereplő] nem ad világos választ.
- (9) [...] a nagyüzem [...] még hosszú ideig kenyeret ad falunak, városnak.
- (10) A [intézmény] nemcsak a víz által elmosott házak újjáépítéséhez ad támogatást, hanem a térség falvainak fejlesztéséhez is hozzá kíván járulni
- (11) [...] kulcsot ad kezünkbe [Szerző] írásművészetének jobb megértéséhez
- (12) néhány program olyan rugalmas „eszközöket” ad a felhasználó kezébe, amelyekkel meg tud oldani olyan feladatokat, amelyeket a tervezők előre nem láttak
- (13) Ellenőriz, utasításokat ad, mindenről tud, mindenütt ott van.
- (14) s mit ad Isten, mindjárt az első...

- (15) [...] nyilatkozatot ad a párizsi rádióban [...]
- (16) A háziúr is megróttá azt, hogy Csicska egyötvenet ad nekem, ahol ő kettőt fizet...
- (17) Ez esetben a közműtulajdonosok vagy közmű-üzemeltetők a rendelkezésükre bocsátott adatokat más természetes vagy jogi személyeknek nem adhatják tovább.
- (18) Szeretném hangsúlyozni, ha a [Intézmény] többsége elfogadja a [Politikusok/Személynév]-féle javaslatot, amely a pótlék 35 százalékos emelését javasolja, ezt én is támogatni fogom, ez többet ad, mint a mi javaslatunk, ennek megfelelően többre is kerül.
- (19) [...] ez reményt ad arra, hogy az államháztartási reform is sikeresen felgyorsul.

b) vesz

- (1) A [Szervezet] egyébként részt vesz a július 20. és 22. között [Városban] rendezett [eseményen].
- (2) Az üzleti szempontból igen jó helyen lévő boltban vadhúst is lehet kapni, s aki ilyet vesz, annak tudatában eheti, hogy a királyi család valamely előkelő vendége vagy netán az uralkodó familia valamely tagja lőtte a vadat.
- (3) Aki tudomást sem vesz az elmúlt évtizedek folyamatairól, az [...].
- (4) A kamion áthalad az első kapun, a másodiknál egy lézeres műszer méretet vesz róla, a harmadik kapunál pedig a rendszámot olvassák le.
- (5) Még nagyobb nehézséget okozhat, ha a bevándorló született amerikai lányt vesz feleségül, aki nem beszél magyarul.
- (6) Pedig csaknem olyan egyszerű dologról van szó, mint amikor egy szimpla adóbevallást vesz szemügyre az [Intézmény].
- (7) Az összeolvadással egy kalandos pályáivű cég élete vesz új fordulatot.
- (8) [...] a beruházásigényes új eljárások világkarrierje mindig több évtizedet vesz igénybe.
- (9) A sajtó és a média [...] az ügyek többségéről tudomást sem vesz
- (10) [...] a fiókban pedig – ha valaki kártya nélkül vesz fel pénzt – 40 forintot, és a felvett összeg két ezrelékét számítja fel díjként a bank.
- (11) Az építkezésekhez – saját forrásait kiegészítendő – idén több tízmilliárd forint kölcsönt vesz majd fel – feltehetően hazai pénzintézetektől [...]
- (12) Olcsón adom, jó a fagyaltom, és mégsem vesz senki!
- (13) „Csak annyi, drágám, hogy aki válni akar, nem vesz frizsidert.”
- (14) Az asszony mindebből semmit nem vesz észre, csak gyónja tovább a magáét.
- (15) Az agronómus egy stencilezett árjegyzéket vesz elő az 1980. novemberi árakkal.
- (16) Megriadt szeme a kutya után esdekel, s közben háromszor vesz egymás után levegőt.
- (17) [...] függelékben teszi közé azokat az előírásokat, amelyekből a törvényjavaslat értelemszerűen, nem teljes értékűen vesz át részeket.
- (18) A lefoglalásról az adóhatóság két hatósági tanú jelenlétében jegyzőkönyvet vesz fel [...]
- (19) [...] a napi egy doboz cigarettát elszívó magyar férfi átlagosan 11 évvel hamarabb hal meg, mint nemdohányzó társa [...] *** Nem nehéz kiszámolni, hogy minden egyes szál cigarettára 16 percet vesz el az életéből, tehát a nap 24 órájából ötöt a halálnak ad.

c) *tesz*

- (1) [...] egy speciális, folyamatos, kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködést tesz lehetővé a felek számára.
- (2) Ma tesz tanúvallomást [Név]
- (3) A gyógyszerkassza ugyanis jelenleg „felül nyitott”, ami annyit tesz, hogy a tervezett kiadások túlléphetők [...]
- (4) A tervezet – információink szerint – nem tesz említést a kiutalható támogatás mértékéről
- (5) [...] a nyereség több száz millió forintot tesz ki.
- (6) [...] nem tekintik igazolhatónak a távolléteket akkor sem, ha a képviselő polgármesteri vagy önkormányzati képviselői kötelezettségének tesz eleget.
- (7) Ugyanaz a [Név], aki jelenleg lépéseket tesz a [Jelkép] közjogi rehabilitálása érdekében, [...]
- (8) Szavai szerint [Főváros/kormány] különbséget tesz a szerb nép és a rezsim között.
- (9) lépéseket tesz a nemzetiségi megbékélésért, a térség biztonságának javításáért.
- (10) [...] minden esetben igen nagy áldozatkészségről tesz tanúságot.
- (11) A novemberben-decemberben nem túl élénk idegenforgalomnak jót tesz a rendezvény, fellendíti a szállodák forgalmát.
- (12) [Név/tisztség] rövid szemlét tesz a Világkereskedelmi Központnál.
- (13) A bizottság a jövő héten még egy kísérletet tesz a megegyezésre.
- (14) A vitára a marós navigátora, [Név] bácsi tesz pontot.
- (15) [...] finoman keresztbe tesz a [politikai csoport]nak.
- (16) A bécsi MA 1923. nov. 15-i számában Kassák A Tisztaság könyvéből címen hat prózaverst tesz közzé;
- (17) Így nyilvánvaló, hogy szívesebben tesz szívességet olyasvalakinek, akit becsül.
- (18) A főnök úgy tesz, mintha nem hallotta volna.
- (19) Kérdésem: mit tesz ön, főpolgármester úr, annak érdekében, hogy [...]

 Dér Csilla (2008): Grammatikalizáció. Nyelvtudományi Értekezések 158. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hrenek Éva (2014): Igei jelentések metaforizációja és a funkcióigés szerkezetek. In: Ladányi Mária – Hrenek Éva – Horváth Ádám – Hugyecz Enikő Henriett (szerk.): Nyelvi rendszer és nyelvhasználat. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék – Tinta Könyvkiadó. 25–32.

7. Konstrukciós változatosság

Gyűjtsön példákat a konstrukciós változatosságra az alábbi tartományokon belül!

- a) OKOZÁS tartomány (OKOZOTT MOZGÁS, ÁLLAPOTVÁLTOZÁS) bemutatva a jelentés és a forma viszonyát
- b) intranzitív MOZGÁS
- c) BIRTOKLÁS tartomány

Gyűjtsön példákat az a), b) és a c) jelentéseinek és szerkezeteinek metaforikus kiterjesztése révén létrejövő változatosságra is!

8. Helyváltoztató mozgás

Mi a sajátossága a címben megadott (MOZGÁS) jelentéstartományba tartozó *úszik* ige alábbi konstrukcióinak?

- (1) valaki úszik
- (2) a/egy palack úszik ...
- (3) A palack egészen a kis félsziget öbléig úszott, ahol egy kiálló fában akadt meg.
- (4) Egy palack úszik a ház előtt a pocsolyában, kiszednéd?

9. Kiterjesztés

Hogyan történt a FIZIKAI FOLYAMAT MEG NEM AKADÁLYOZÁSA konstrukció kiterjesztése?

- (1) hagyom a vizet folyni
- (2) hagyom őt beszélni

10. Valamit valamilyenre

Milyen szemantikai tartományba sorolhatók az alábbi események?

Mutassa be a jelentés és a forma viszonyát is!

- (1) Janka puhára főzte a rizst
- (2) „A kis tésztacipót darabokba vágta” (Google)
- (3) „mindkét csőből egyszerre tüzelve cafatokra lőtte a farkast” (Google)
- (4) „Ájultra csókolta rajongóját a nők bálványa.” (Google)
- (5) „[Név] ezek után [...] öntudatlanra itta magát” (Google)

Mi a sajátossága az (5) példának? Hogyan vált az *iszik* ige szerkezete ennek a tartománynak a részévé?

Vesse ezt össze a *be* igekötővel alkotott 'valamit elfogyaszt' jelentésű igékkal adathozható más szerkezetekkel is (pl. *beivott*, *bepiált*)!

11. A *fel-V-te magát N-ig/-be* konstrukció

Hogyan értjük meg az alábbi adatot?

Gyűjtsön hasonlókat!

„nem kellett volna ikább bekönyörögnie magát valamelyik Moto gp csapathoz ha már egyszer *felsírta magát a király kategóriába?*” (Google)

12. Az eszköz és kiterjesztése

Állapítsa meg a példák alapján, hogy mit jelöl az 'eszköz'-ön kívül a *-val/-vel* rag!

4. táblázat

Példa	Funkció
<i>ceruzával írok</i>	'a cselekvés eszköze'
<i>a férjével vágatja le az ágakat</i>	
<i>a kutyámmal sétálok</i>	
<i>valamivel próbálkozik/kísérletezik</i>	
<i>valakivel törődik</i>	
<i>valamivel rendelkezik ('van neki')</i>	
<i>ez történt (fordult elő, esett meg) Marival</i>	
<i>örömmel fogad</i>	
<i>háttal áll nekem</i>	
<i>egy fejjel nagyobb; két perccel korábban</i>	
<i>kicsivel kisebb; valamennyivel csökken/nő</i>	
<i>valamivel párhuzamos/határos</i>	
<i>valamivel azonos/egyenlő</i>	
<i>hályoggal műtötték ('hályog miatt')</i>	

Ⓟ

A 4. táblázat kapcsán érdemes felvetni azt a kérdést, hogyan lehet elgondolni a rag polyszemiáját, a rag jelentéseinek a hálózatát. Ehhez a tevékenységhez ajánlható Tolcsvai Nagy 2013: 232–242, 246–253.

📖 Tolcsvai Nagy Gábor (2013): Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.

13. Határoló

Milyen határt jelöl az *-ig*?

- (1) *délig* maradok
- (2) csak *az állomásig* megyek
- (3) *hét évig* zongoráztam
- (4) *a jelzésig* töltsd fel vízzel a forralót
- (5) *tetőtől talpig* becsületes ember

14. Helyünk az időben

Fedezzük fel az 5. táblázatban közölt adatokban a szisztémát (ha van)!

5. táblázat

<i>ebben a pillanatban, másodpercben, minutumban percben, órában</i>	<i>ezen a napon, kedden héten</i>	<i>ebben a hónapban, évben</i>
BENNE	RAJTA (a landmarkhoz képest külső nézőpontból)	BENNE

📖 Kothencz Gabriella (2007): A *-ban/-ben* és az *-n ~ -on/-en/-ön* jelentésrendszere. Magyar Nyelv 103/4. 432–51.

Kothencz Gabriella Szilvia (2012): Képi sémák és határozóragok. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés: Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE, DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely. 31–58.

Ⓟ

A 15. gyakorlat annak megfigyelésére alkalmas, hogy milyen fogalmi tartományokat konceptualizálunk melléknévvel (a 6. táblázat természetesen nem tudja megmutatni a tartományok valódi változatosságát). A feladatmegoldásból származó tapasztalat az lehet, hogy a melléknév mint szó-faj szintén séma, olyan kategória, amely tulajdonságnyalábokkal jellemezhető, szerveződése prototípushatást mutat. Van értelme megkérdezni, hogy például az *okos* vagy a *szemernyi* kifejezések közül melyik a jobb melléknév (melyik felel meg jobban a melléknévről alkotott képünknek), és azt is, hogy például a fokozás jellemző tulajdonsága-e a melléknévi kategóriának.

15. Jellemzők gyűjtögetése

Az alábbi szöveg dőlt betűs szavait helyezze el a 6. táblázatban!

Csúsztatott palacsinta

A tojásokat szétválasztjuk. A tojásfehérjéből *10 dkg* porcukor felhasználásával *kemény* habot verünk.

Nagyméretű habüstben habosra keverjük a tojássárgákat a maradék porcukorral, vajjal és a vaníliás cukorral. Hozzáöntjük a tejszínt és a tejet. Hozzákeverjük a lisztet, majd a tojásfehérjéből készített kemény habot.

A csokoládét lereszeljük.

A palacsintasütőbe vajat teszünk, ha már *forró*, belemerjük a *sima* (nem *csomós*) palacsintatésztát. A palacsintatészta mennyisége annyi legyen, hogy a palacsinták kb. *5 mm vastagak, aranybarnák* legyenek.

A palacsintákat – kb. 5-6 darabot – az előzetesen kivajazott tűzálló tálon egymásra csúsztatjuk. A palacsintára egy *kevés* reszelt csokit szórunk.

Az *utolsó* palacsinta *mindkét* oldalát megsütjük, ez kerül a tortaszerűen kialakított palacsinta tetejére. A *legfelső* palacsintára kicsit *több* csoki és cukor is mehet.

A csúsztatott palacsintát kb. *120 fokos* sütőbe helyezzük, és jól felforrósítjuk. Kiemeljük a sütőből, és már tálalhatjuk is. (Google [1])

6. táblázat

Fogalmi tartomány	Kifejezés
SZÍN	
MÉRET, NAGYSÁG, KITERJEDÉS	
FELSZÍN, ÁLLAG, TEXTÚRA	
HŐMÉRSÉKLET	
HELYZET	
a dolgok/szereplők MENNYISÉGI jellemzése	

Mely sorokban vannak fokozható kifejezések?

🌐 Google (1) http://www.nosalty.hu/csusztatott_palacsinta_2_recept_5850 alapján (2015. 02. 09.)

16. Szövegminták

A komplex nyelvi viselkedésnek, például a történetmondásnak is vannak mintái. A nyelvhasználati eseménnyel, a megnyilatkozás módjával összefüggésben írhatók le a szövegmintázatok (l. szövegfajta, szövegtípus). Az alábbi 7/A) táblázat szempontjai alapján jellemezzék a 7/B) táblázatban található szöveg(részlet)eket!

Ⓟ

Játszható társasjátékként is úgy, hogy a diákok egy játéktáblán haladnak, és két különböző (pl. számos vagy pöttyös; többszínű) dobókockával dobnak. Az egyik kocka a lépések számát mutatja, a másik a táblázatbeli szempontok közül azt, amelyet a szövegrészlet jellemzésében alkalmazni kell. [A 7/A) táblázatban ezért vannak félkövér számok, de további, nem számozott szempontok is találhatóak.] A 7/B) táblázatot cédulákra kell felválni, a méretezés ezt könnyíti meg. A cédulákat össze lehet keverni, és le kell fordítani. A játékosok minden dobásnál ezekből húznak.

Házi feladatként adható egy-egy szövegrészlet komplex jellemzése is az összes szempont alkalmazásával.

7/A) táblázat: Szempontok és jellemzők (forrás Tolcsvai Nagy 2001: 331–338)

Szempont	Jellemzők
(1) médium	írott
	beszélt
(2) résztvevők	monológ
	párbeszéd/dialógus, polilógus
(3) tervezettség	spontán
	tervezett

(4) stílus	bizalmas	értékmegvonó
	közömbös	semleges
	formális	értéktelítő
(5) Hagyományos-e a szövegtípus (vannak-e konvencionált jellemzői a típusnak)?	hagyományos – nem hagyományos (skála)	
(6) Van-e a típusra jellemző szintér (beszédhelyzet)?	van, mégpedig ...	nincs
Milyen fokú a kifejtettség (vagy épp milyen fokban bennfoglaltak/implicitek a tartalmak)?	a kifejtettség foka (skála)	
Az aktuális megnyilatkozó (személyhez kötött) kiindulópontja mennyire érvényesül?	a megnyilatkozó kiindulópont érvényesülése (skála)	eltérő kiindulópont(ok), mégpedig ...

📖 Tolcsvai Nagy Gábor (2001): A magyar nyelv szövegtana. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 331–338.

Tolcsvai Nagy Gábor (2006): Szövegtan. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): Magyar nyelv. Budapest: Akadémiai Kiadó. 149–174.

7/B) táblázat: Szövegek

Li-Po zen-mester gyakran meglátogatta barátját, egy másik kolostor vezetőjét, Chao-Ma zen-mestert. Mind a ketten jó kedélyűek voltak, és szerették a játékokban is kipróbálni tudásukat. Li-Po az egyik alkalommal azt ajánlotta Chao-Mának, hogy versenyezzenek, melyikük tudja hamarabb kitalálni, amit a másik gondolt. A játékot Chao-Ma kezdte. – Gondoltam valamire – mondta Chao-Ma. – A Zen-re gondoltál? – kérdezte Li-Po. – Igen, eltaláltad – ismerte be Chao-Ma.	Edd a saját gyümölcsöd! A tanítvány egyszer így panaszkodott mesterének: – Te csak történeteket mondasz nekünk, de sosem mondd meg, hogy mi az értelmük. A Mester azt válaszolta: – Örülnél-e annak, ha valaki megkínálna gyümölcssel, de mielőtt átadná, meg is rágná? (Anthony de Mello SJ: A madár dala)
Megyek már!	Álljatok fel!
„A megnyilatkozást érdemes olyan nyelvhasználati eseményként (usage event) értelmezni, amellyel a diskurzus egyik résztvevője, a megnyilatkozóként fellépő beszélő vagy író – a maga kontextusfüggő kiindulópont(ok)ból reprezentálódó közlésével – a másik résztvevő(k) mentális irányultságát (figyelmét, megértését) kívánja befolyásolni a diskurzus világának (discourse universe) létrehozását illetően.” (Tátrai 2009: 361.)	„Ma történt velem sorozatban negyedszer, hogy a kedvenc szomszédaink után már megint minden csupa mosópor volt a mosógép körül és a letörlőrongy úgy piszkosan vissza volt akasztva. Negyedszer! Olyan mérges lettem, hogy nem bírtam tovább, becsöngettem és reklamáltam. A nő erre közölte, hogy ez nem is tőle van (ja, én meg vak vagyok és hülye, mi?) és egyébként is, az egész »apróság és bla-bla« (így, ezekkel a szavakkal) és bevágta az orrom előtt az ajtót.” (Google)

<p>„Megint rátértem az élet unalmas körforgására. Bár történt velem egy pár érdekes dolog, ami elgondolkodtató, de nem volt semmi jó. Tegnap hazamentünk anyukámhoz. Voltam a nagymamánál és ott szóba került, hogy anya öccsének és családjának nincs pénzük. Nagybátyámat elküldték a munkahelyéről és próbál egy saját vállalkozásba belefogni. Nagynéném meg szórja a nemlétező pénzt. A mamáktól viszi el a dolgokat.” (http://igyelek.blog.nlcafe.hu/ 2010. 08. 01.)</p>	<p>„Szeretném hangsúlyozni, ha a[z Intézmény] többsége elfogadja a [Név]-féle javaslatot, amely a pótlék 35 százalékos emelését javasolja, ezt én is támogatni fogom, ez többet ad, mint a mi javaslatunk, ennek megfelelően többre is kerül.” (MNSZ)</p>
<p>H: – Ez az intézetbe vót Mikulás, mindig, az utolsó évesek rendezték. És én, Mancsi néni, L. M. néni vót a Mikulás... A: – Igen? B: – Ez meg az angyal volt mellette a nagymama, és hogy segíts ki, angyal... H: – Igen. Aztán a Mikulás nem tudta elolvasni a verset. Sötét vót, valami szemüveget rakott az orrára... Gyere, angyal, olvasd el! (BNYGY)</p>	<p>– Fájdalmat érzek. – Hol? – Ott, lent.</p>
<p>A: – Már elolvastam a harmincadik oldalig, de semmit nem tudok belőle. Úgyhogy mindegy, hogy olvasom vagy nem. D: – A Fidi foglalkozott vele, ő nem tud segíteni neked? A: – Hát ő csak a Feuerbach-téziseket tudja... B: – És ennyi minden van? A: – Te, nekem rengeteg, valami 400 oldal kötelező. (BNYGY)</p>	<p>B: – Most én már igazán elmondtam meglehetősen részletességgel, hogy mit tervezek, most ti mondjatok valamit... A: – Éva, szerinted? C: – Nem tudhatom, hogy te mit csinálsz, szerintem én azt szeretném, hogy utazzak. B: – És hova akarsz menni? C: – Szeretnék, illetve szeretnék Olaszország... és Olaszországba és Jugoszláviába menni [...] (BNYGY)</p>
<p>– Addig is, amíg C... öö... vissza... érkezik, element, úgy látszik, valami ügyét intézni, én az általános iskola ötödik–nyolcadik osztályos tantervi javaslatát a magam részéről nemigen tudnám mivel... kiegészíteni, én ezt nagyon... jó éss okos, megfontolt előterjesztésnek tartom,... nekem, bevallom, [...] (BNYGY)</p>	<p>– Köszönöm szépen. Melyik nyelvre hivatkozik, amelyikről azt hisszük, hogy tegez? – A fra... az angolra. – Pedig az angol, pedig... – Pedig az egy tisztelettartó... – Pedig ez egy roppant tisztelettartó magázás. Köszönöm szépen. Nézzük meg most a kérdés másik oldalát! [Zaj.] – Tímea, olyan jó lenne, ha kijönnél! (BNYGY; Tatabánya, nyelvtanóra, 1984.)</p>

<p>Hello! Pizza a hűtőben → mikrózd! Blacknek adjál enni, és cseréld ki a vizét! Kb. 6-ra jövök. Cupp!</p>	<p>sajt sonka tejföl spagetti ragtapasz sampon fogkefe (3) gyümölcs</p>
<div style="display: flex; align-items: center; justify-content: center;"> <div style="margin-left: 20px;"> <p>vagy!</p> <p>Szeretlek!</p> </div> </div>	<p>A szünetben csocsó! Fűfinek nem kell tudnia róla;-)</p>
<p>„Édes Minden, Egyetlen Adél Csókollak ezerszer, csókollak nagyon-nagyon, ó te Édes, de jó reád gondolni is. A te rossz, a te mégis csak egyetlen Adyd, aki úgy szeret, aho- gyan soha senki, még ő se szeretett, még Téged sem, mint most.” (Ady Endre)</p>	<p>Édes néném, még kédnék semmi levelét nem vettem, amely nem igen jól esik nekem. De az igen jól esett, látván a köszvény, hogy nem be- csüllik, a fejedelmet elhagyá, aki is ma a tatár hám látogatására mene, ugyan a tatár hám lo- ván. (Mikes Kelemen, 1717)</p>
<p>Bodri kutya sétál, füle-farka szétáll, itatója kicsi kút, etetője mély tál. (Weöres Sándor)</p>	<p>Kis kertemben uborka, reákapott a róka. Vigyázz róka, megleslek, Komáromba vitetlek. (mondóka)</p>
<p>Miért állsz elé? Nem látod, hogy kisbabával van?</p>	<p>– Tíz dollár nagyon sok egy full verziós sakk- programért? ... Ha a fullt veszem meg, ad taná- csokat is, tudnék tanulni belőle.</p>
<p>Kérem, engedje előre a mamát a kisgyerekekkel!</p>	<p>Volna olyan kedves előreengedni a kismamát?</p>

Valamit nagyon elszúrtál, ez csak 5200 Ft, nem 5500.	Attól tartok, hogy hiba esett a számításban. Az én kalkulációm szerint a végösszeg 295 Ft-tal kevesebb.
Olyan fáradt vagyok, hogy ülve elalszom.	„Szemem lehunyva, fejem előrebukva, félig már szenderegtem.” (Google)
Tiszta hullá vagyok, megyek, ledőlök egy kicsit.	„Követtem el hibákat, de nem voltam gyáva.” (Google)
Hibáztam.	„Jó, lépünk egyet vissza: ön szerint hibázott [Név]?” (Google)
Térjünk vissza az előbbi kérdéshez: Ön szerint hibázott [Név]?	„Maga melyik kifejezését találta sértőnek, illetlennek?” (Google)
Ön melyik kifejezését találta sértőnek, illetlennek?	Le van szerelve a kapcsoló, nehogy rutinból odanyúlj, mert én is majdnem belenyúltam.
A kapcsoló fedelét eltávolítottuk, érintése bal-esetveszélyes.	„Az elmélet, amelyet idő közben a csillagászok is megerősítettek a [Folyóirat] hasábjain, annak feltételezése mellett érvényes, hogy [...]” (Google)

<p>Az elmélet, amit közben a csillagászok is megerősítettek [...]</p>	<p>Örömmel értesítjük, hogy absztrakját a konferencia szervezői előadásra elfogadták.</p>
<p>Jó hír: elfogadták az absztraktomat!</p>	<p>Előadás 2013. március 9-én a MÜPA-ban.</p>
<p>„Van, ahol már megkezdődtek az elbocsátások a felsőoktatást érintő megszorítások miatt, máshol a csoportos létszámleépítés vagy a nyugdíjazások előkészítése zajlik.” (Google)</p>	<p>„Kirúgták az egyetemről a magyar humoristát – erre ő sem számított.” (Google)</p>
<p>„Az egészséges étrendnek megfelelő mennyiségben kell tartalmaznia a szervezetünk számára fontos energiát adó tápanyagokat (...) és energiát nem adó tápanyagokat (vitaminokat, ásványi anyagokat és nyomelemeket).” (Google)</p>	<p>Az egészségünk szempontjából fontos a változatos vitamindús táplálkozás és a megfelelő ásványianyag- és nyomelembevitel.</p>
<p>Ha nem eszel rendesen, legyengülsz, aztán még elkapod nekem az influenzát is.</p>	<p>„Az [Intézmény] kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a hallgatók, az oktatók és az egyetem dolgozói körében egyaránt megvalósuljanak az esélyegyenlőség feltételei.”</p>
<p>„Bárkit szívesen látunk partnereink között és mindenkiel egyformán bánunk.” (Google)</p>	<p>„Ha figyelmen kívül hagyjuk az emberek jogait, bármilyen formában kihasználjuk őket, vagy nem egyformán bánunk velük, az nagy tiszteletlenséget fejez ki velük szemben.” (Google)</p>
<p>Az Esélyegyenlőségi Bizottság koordinálja az esélyegyenlőségi munkát. Foglalkozik a speciális szükségletűek esélyegyenlőségi ügyeivel, dönt a rendelkezésére álló normatív támogatás felhasználásáról.</p>	<p>Az esélyegyenlőségi ügyeket nálunk egy bizottság intézi, ők döntenek arról, hogyan költsek el a normatívát, szervezik a segítő szolgáltatást, ilyesmi.</p>

<p>HETEN – dráma „Történetek a mindennapokból, melyek alapját a hét főbűn (Kevélység, Torkosság, Lustaság, Bujaság, Harag, Fösvénység, Irigység) adja. Az előadás tükröt tart az emberi gyengeségek elé.” (Google)</p>	<p>Az emberi életet látjuk a színpadon, azt, amiben gyengék vagyunk. Bizony, nem könnyű szembeülni saját hibáinkkal.</p>
<p>„Egy három darabot szeretnék.” (Lejegyzett tényleges nyelvi adat.)</p>	<p>Pénztáros: – Tíz a zsemle? [A vevő bólint és mosolyog.]</p>
<p>Hogyan lett ilyen nimbusza a hetes számnak? Valószínűleg a természeti törvényszerűségekben játszott meghatározó szerepe miatt, továbbá a látnokok is szimbolikus álmaikban különös természeti titkokat véltek látni a hetes számban.</p>	<p>A 7 prímszám. Apropó, felfedeztek egy új prímszámot. Tudtad?</p>
<p>Bizonyára sokan hallották már a hallókészüléket viselőktől azt a panaszt, hogy a készülék „minden zajt felerősít”. Ez a probléma már a múlté, a digitális hallókészülékek nagy többségénél ez már nem gond.</p>	<p>A hallókészülékkel rendelkező családtagok vagy ismerősök gyakori panaszja, hogy a készülék „minden zajt felerősít”. Ezen alapprobléma mérséklésére vagy kiküszöbölésére a digitális hallókészülékek nagy többsége alkalmas.</p>
<p>Ha kihűlt, vissza kellene tenni.</p>	<p>Nagyobb főzőedényt válasszunk a köret elkészítéséhez. Egy csésze rizshez két csésze vizet tegyünk. A vizet ízesítsük Himalája-sóval. 18-20 perc fedő alatti főzés elegendő. Főzés közben a rizst ne kevergessek!</p>
<p>Az övé sokkal rosszabb lett, mégis átengedték!</p>	<p>– Van egy százasod? Nincs meg a kocsizsetonnom. – Nyúlj be a bal zsebembe!</p>
<p>„Szeredy Dani motyogott valamit az orra alá, ahogy ott álltunk a Lukács fürdő tetőteraszán, a kőpárkánynak támaszkodva, s néztük a sok napozó civilt.” (Ottlik Géza: Iskola a határon)</p>	<p>„A szófaji felosztásokban általában három szempontot szoktak figyelembe venni: a szó mondatbeli szerepét, a szó alaktani viselkedését és a szó jelentését.” (Keszler Borbála [szerk.]: Magyar grammatika)</p>

Ⓟ

A 17–21. gyakorlat megoldásakor érdemes feltárni az ikonikus motiváltságot is (l. a második, A nyelvi tevékenység perspektivikus jellege, a nyelv indexikussága című fejezetben).

17. Vegyülékek

a) Hogyan jöttek létre az alábbi kifejezések?

- (1) *sajtli*
- (2) *brunch*
- (3) *Hunglish*
- (4) *glokalizáció*
- (5) „Lehet, hogy Amerika az elhülyülés *csúcspontja*, de ...” (Lejegyzett tényleges nyelvi adat.)
- (6) „olcsó áron” (Google)

b) Milyen állat a ...?

- (1) vicsege [hal]
- (2) liger, tigon (a különbség az apa- és az anyaállat fájában van, a nyelvi kifejezés szerkezete a hím + nőtény állat sorrendnek felel meg)
- (3) wholphin

18. Analógia és/vagy vegyülés

Milyen hatások és műveletek játszhattak szerepet az alábbi szerkezetek létrejöttében?

- (1) el kell menjek
- (2) valószínűleg(,) hogy

19. Napi rutin – Egyetemi/iskolai folyosó

Figyelje meg az emberek és a csoportok közötti fizikai távolságot! Milyen összefüggés van az emberek közötti viszony és a térbeli távolság között? A társas viszony egyaránt lehet relatíve stabil (pl. barátság) és alkalmi viszony is (pl. éppen zajló interakció az éppen egy helyen lévő személyek között).

Ⓟ

A közelség ikonikussága a mondatrészek összekapcsolódásában is szerephez jut: minél szorosabb a fogalmi összetartozás, annál közelebb vannak egymáshoz kifejezések azonos jelöltség mellett (l. a második, A nyelvi tevékenység perspektivikus jellege, a nyelv indexikussága című fejezetben). Az alaki jelöltség és a szórendi közelség komplementer viszonyban is állhat (pl. *a fiú könyve: a könyve a ... fiúnak*). A szimbolikussághoz kapcsolódóan a következő két gyakorlat elvégzésével a szórend (formai oldal) jelentésképző funkciója tárul fel a mondatrészi viszony megkonstruálása

felől. A jelzős viszonyt a magyarban a formai oldalon a szórend, az alaptaggal való szomszédosság, pontosabban (alaki jelöltség nélkül) az alaptag előtti helyzet jelöli (20. gyakorlat). Bizonyos viszonyok esetében azonos lexikális kifejezés vagy azonos alaki jelöltség mellett a szórendtől függ a mondatrészi szerep azonosítása. A mondatrészi viszony azonosítása tehát nemcsak az alaki jelöltség felismerésére, hanem elsősorban a szórenden alapuló alaptag-bővítmény viszony, a fogalmi viszony felismerésére támaszkodik (21. gyakorlat).

20. A jelzők sorrendje

Vizsgálja meg az alábbi jelzős szerkezeteket! Mi motiválja a szórendet? Alkosson meg és értelmezzen több szórendi variációt!

- (1) a gyerek nyolc barna madagaszkári óriáscsótánya
- (2) sok kis piros rovar
- (3) kedves japán zongorista
- (4) súlyos fanyelű kalapács
- (5) súlyos anyagi körülmények

 Kiefer Ferenc (2000): Jelentéselmélet. Budapest: Corvina. 196–200.

Ⓟ

A 20. gyakorlatban érdemes feltárni a szerkezet főnévi alaptagjának a jelentésszerkezetét, megfigyelni, hogy a fogalmi tartományok közül mi centrális, mi periferikus, a tartományokon belül mi van profilban stb. Az olvasmány elsősorban a szemantikai komplexitással hozza összefüggésbe a jelző közelségét vagy távolságát, érdemes azonban hivatkozni a szemantikai relevancia elvére is (l. a második, A nyelvi tevékenység perspektivikus jellege, a nyelv indexikussága című fejezetben Bybee 1985 hivatkozásánál).

21. Verzatil viszonyok

- a) Milyen mondatrész a *-nak* ragos kifejezés?
  - (1) Ez a bátyám autója. Ez a bátyámnak az autója.
  - (2) A bátyámnak van autója, nekem nincs.
  - (3) A bátyáimnak van autója/autójuk, nekem nincs.
  - (4) Visszahozták a bátyámnak az autóját.
  - (5) A bátyámnak végre megjavították/meghozták az autóját.
- b) Mi a tárgyragos mondatrész alaptagja?
  - (1) Nem szoktam teát inni.
  - (2) Teát szeretnék inni. (Vö. *Mit szeretnél? – Teát.*)
  - (3) Inni teát szeretnék.
  - (4) Teát szeretnék használni a bútortisztításhoz.
  - (5) A bútortisztításhoz teát szeretnék használni.

Ⓟ

A szimbolikussághoz kapcsolódó gyakorlatok utolsó csoportja arra kínál lehetőséget, hogy a nyelvi kifejezések konvencionálódottságára összpontosítsunk. Ezen belül érdemes feltárni a konvencionálódás folyamatjellegét, a begyakorlottság fokozatiságát, valamint értelmezni a produktivitás és a kreativitás jelenségét. A fejezethez keretként kijelölt szakirodalom (Ladányi 2007) szempontokkal és további példaanyaggal is szolgál.

22. Pragmatizálódó kérdő konstrukciók

Vizsgálja meg az alábbi mondatokat, és határozza meg a nem informálódó kérdő mondatok funkcióját (szempont: a beszélői szándék és az elvárás a partner cselekvésére vonatkozóan, például verbális vagy más jellegű cselekvéses választ vár-e a beszélő)!

Természetesen a gyakorlatban nemcsak **nem** informálódó kérdések vannak, hanem az összevetést elősegítendő olyan kérdő mondatok is, amelyekkel informálódó kérdést (illetve azt is) megvalósíthatnak.

a)

- (1) Ki az a Goethe?
- (2) „Ki a franc az a Goethe?” (Google [1])
- (3) „Mi a francnak hoztam testápolót?” (Google)
- (4) „Hol a francban vannak azok a ládák?” (Google)

b)

- (1) Miért lihegnek a kutyák?
- (2) „Miért nem lihegnek a macskák?” (Google)
- (3) „Ha meg nem tudsz kultúráltan fórumozni, akkor miért nem csinálsz valami mást?” (Google)
- (4) „Miért ne mehetnék a [Csapat]hoz?” (Google)

c)

- (1) Te talán megtennéd.
- (2) „Te talán megtennéd?” (Google)
- (3) „Megtennéd, te tényleg megtennéd?” (Google)

d)

- (1) Te tudnál adni nekem egy pohár vizet.
- (2) „Tudnál adni nekem 1 pohár vizet?” (Google)
- (3) „Kaphatnék egy pohár vizet?” (Google)
- (4) „Bocsánat... ihatnék egy pohár vizet?” (Google)

📖 Kálmán László (szerk.) (2001): Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kiefer Ferenc (1988): Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38. 107–25.

Szili Katalin (2004): *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

🌐 Google (1) Vámos Miklós; <http://www.vamosmiklos.hu/index.php/koenyvek/730-utazasok-erotikaban-ki-a-franc-az-a-goethe> (2015. 08. 05.)

23. Fonológiai fúzió

Milyen összefüggés van a funkció és az alaki redukció között?

- (1) „Asszem spamlistára kerültem :- (” (Google)
- (2) „Asszem rendet kéne tenni.” (Google)
- (3) „SEgítsetek lécci!!!” [~ légyszi ~ lécci] (Google)
- (4) „Hú! Bakker! Ez már nálam sem ment át.” (Google)
- (5) „Nabakker, lecsúsztam 8. helyre.” (Google)
- (6) „Éhen halok vaze'!!!” [vazzeg ~ vazze ~ vaze] (Google)

Ⓟ

A szerkezet átláthatatlansága foglalkoztatja az embereket, például a (4)–(6) kifejezéseivel kapcsolatban etimológiai fejtegetéseket is lehet olvasni az interneten (l. Google [1]).

Érdemes a diákokat kérni arra, hogy figyeljék meg, hogy az interneten milyen nyelvészeti kérdéseket feszegetnek az emberek, melyek azok a jelenségek, amelyekkel kapcsolatban a viszonyulás reflexivebb a szokásosnál, vagyis nagyobb nyelvi tudatosság figyelhető meg.

- 🌐 Google (1) http://www.gyakorikerdesek.hu/szorakozas__egyeb-kerdesek__943716-mit-jelent-az-a-szo-hogy-bakker (2015. 08. 05.)

24. Produktív?

Dolgozzanak párban!

- a) Mit jelenthetnek az alábbi *-da ~ -oda* képzős származékok? A szavak nagy része diákok szóalkotása.
  - (1) másolda
  - (2) faloda
  - (3) guggolda
  - (4) firkálda
  - (5) számolda
  - (6) koplalda
  - (7) pofázda
  - (8) agyalda
  - (9) táncolda
  - (10) magolda
- b) Követnek-e a beszélők a szóképzésben valamilyen mintázatot?
- c) Vessék össze saját ötleteiket Ladányi Mária olvasott könyvének (Ladányi 2007, lásd a fejezet elején) a 136–137. oldalon megadott jelentéseivel és a 141–142. oldalon olvasható értékeléssel!
- d) Milyen következtetést tudnak levonni abból, ahogy a – legalább részben – ismeretlen kifejezéseket értelmezték? Mi a magyarázata annak, hogy ez nem mindig esett egybe a tényleges (a Ladányi 2007-ben adatolt) jelentéssel?

25. Új jelentések

A *be* igekötő milyen jelentéseit példázzák az alábbi adatok? Hogyan függenek össze ezek a jelentések az igekötő irányjelentésével és/vagy más, később kialakult jelentéseivel?

- (1) „Tegnap 19 óra körül *bealudtam* és noha többször felébredtem közben, de alapvetően reggel 7-ig szunyáltam.”
- (2) „Szerintem ezek *bedrogoztak*..XD”
- (3) „*Bekeményített* a [Nemzetközi szervezet] és a [Nemzetközi szervezet].”
- (4) „Kéne valami vihar estére, rég volt olyan hogy *beféltem* volna a villámlástól és társaitól.”
- (5) „A »*belávol*«-tól hányok, sugárban :) Miért olyan ciki kimondani, ... ”
- (6) „Azért tök jó érzés, hogy három nappal a születésnapom előtt a fél ismerősi köröm *be-depressziózik*, öngyilkosozni akar, vagy csak spontán ideges.”

Az adatok forrása Ladányi 2007: 266–269. (Lásd a fejezet elején!)

26. Feltételesen?

Mi az alábbi, feltételes tagmondattal alkotott konstrukciók sajátossága?

- (1) „Nem értem, hogy most miért nem jó, ha tegnap jó volt.” (Google)
- (2) „ha nem haragszol ezt a művedet feltöltöttem a tárra...” (Google)
- (3) Ha éhes lennél, készítettem valami finomat, a tűzhelyen van.

27. Improduktív képző termékeny mintázatban

- a) Keressen adatokat a *V-t-Em-bEn* (pl. *jártamban-keltemben*), illetve denominális igei tővel az *N-(E)z-t-Em-bEn* morfémaszerkezeti mintázat megvalósulására!
- b) Adja meg a konstrukció jelentését!
- c) Milyen kifejezésekben található még *-t* főnévképző? Produktív-e a használata?

A kötet szerzője:
dr. Kugler Nóra (kugler.nora@btk.elte.hu)

ISSN 2416-1950

ISBN 978-963-284-667-5

Felelős kiadó: Eötvös Loránd Tudományegyetem

A kiadásért felel: Antalné dr. Szabó Ágnes

A kiadó székhelye: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.

www.elte.hu

Felelős szerkesztő: Antalné dr. Szabó Ágnes

A sorozatot gondozza: az ELTE BTK Szakmódszertani Központja

<http://metodika.btk.elte.hu/>

Online kiadás

Budapest, 2015

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem *Bölcsészet- és Művészet-pedagógiai Tananyagok* című könyvsorozatában különböző szerzők tollából a bölcsész és a művészetközvetítő tanárok képzését, valamint továbbképzését támogató szakpedagógiai tananyagok, foglalkozástervek, szöveggyűjtemények jelennek meg. A lektorált sorozatot az ELTE BTK Szakmódszertani Központja gondozza. A sorozat hosszú távon kívánja szolgálni a tanárképzést és a pedagógus-továbbképzést.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE